

Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum Şehirleri

Tokat, Amasya, Kastamonu and Çorum Cities in the Pre - Ottoman Period

Abdulhalik BAKIR* - Ali GÖKŞEN**

Özet

Anadolu Türk şehirleri hakkında bilgilerimiz son dönemlerde yapılan bazı araştırmalar sonucunda artmaya başlamıştır. Ancak bu bilgiler şanlı bir tarih ve medeniyete sahip olan biz Türkler için yeterli değildir. Türk şehirlerinin fiziki gelişimi ve bu gelişime paralel olarak tarihsel ve toplumsal yapıları hakkında şimdiye kadar sistematik bir araştırma yapılmamıştır. Hakkında tarihi ve arkeolojik verilere ulaştığımız erken yerleşmelere sahip ülkeler arasında, Anadolu en eskilerden biridir. Anadolu'nun bugünkü şehirleri içinde, ilk yerleşme tarihleri İsa'dan önce 1000 yıl ve daha öteye gidenler bulunmaktadır. Birçok Anadolu şehrinin tarihini Helenistik devre kadar götürmek mümkündür. Gerçekten de Makedonyalı Büyük İskender'den sonra ve Roma hâkimiyeti sırasında, Anadolu'nun geniş ölçüde şehirleşme yönünde ilerleme kaydettiği görülür. Ancak Bizans hâkimiyetinin sonlarında, özellikle doğu ve iç Anadolu'da aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Herhalde “tema” sisteminin, şehirlerden çok müstahkem mevkiilerin, kalelerin yaşamına elverişli olması, İstanbul'un politik nüfuzunun zayıflaması, bu sonucu doğurmuştu. Türklerin batı Asya'ya girişi, dünya tarihinde, Müslümanlar için olduğu kadar Hıristiyanlar içinde çok önemli bir yer tutar. Ancak, derinliğine bir inceleme yapılmamış olan bu konu üzerinde çalışmalara yeni yeni başlanmaktadır. Danışmentliler ve diğer Türkmen beylikleri Anadolu şehir ve bölgelerini hiç göremeyecekleri kadar geliştirmişler ve inşa etmişlerdir.

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

** Tarih Uzmanı; Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Mezunlu.

Anadolu'da Türkler tarafından büyük şehirler kurulmamış olabilir; ancak Türkler Anadolu coğrafyasında ya eski yerleşim yerleri üzerine yeni şehirler kurmuşlar ya da anılan şehirlerin gelişimine büyük katkıda bulunmuşlardır. Bunu görmek için Danişment, Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemlerine bakmak yeterlidir. Bunun en canlı şahitleri ise konu başlığımızı oluşturan Tokat, Kastamonu, Çorum ve Amasya şehirlerinde kurulan dinsel, sosyal ve kültürel müesseselerdir. Türklerle birlikte gelişmeye başlayan bu dört şehrimiz her yönüyle birer Türk şehri olup, fakat hiç biri Türkler tarafından kurulmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Anadolu. Tokat, Kastamonu, Çorum, Amasya.

Abstract

Our information about the Anatolian Turkish cities begin to increase as a result of some recent researches. However, this information is not enough for us the Turks who have a glorious history and civilization. Heretofore there is no systematic research about the physical development of Turkish cities and parallel to this development, also about the historical and social structures of these cities has been done. Anatolia is one of the oldest among the countries with an early settlements which we obtained some historical and archaeological data. In today's cities of Anatolia, the dates of the first settlements dated to B. C. 1000 and more before B. C. It is possible to take the history of the several Anatolian cities to the Hellenistic era. Indeed, after Alexander the Great of Macedonia and through the Roman sovereignty, it is seen that Anatolia had made progress towards urbanization in a large extent. But at the end of the Byzantine domination it is not possible to say the same particularly for Eastern and Central Anatolia. The "theme" system's accordance to fortified positions, to strongholds' lives rather than to cities and reducing the political influence of Istanbul were probably caused that result. The entrance of the Turks into Western Asia has a crucial place for Muslims as well as for Christians in the world history. However studies on this subject that have not been examined deeply begins more recent. Danishmends and the other Turkmen principalities developed and also built the Anatolian cities and regions than they could ever seen.

Big cities may not have been established by the Turks in Anatolia, but they had either built new ones on their old settlements or had greatly contributed to their progresses. To see this, looking at the course of the principalities of Danişment,

Seljuks and Anatolia is just enough. The most alive witnesses which represents the title of our subject are the religious, social and cultural institutions that were established in Tokat, Kastamonu, Çorum and Amasya. These four cities that none of them was established by the Turks, started to make progress with the Turks and also they are all Turkish with every aspects.

Keywords: Turks, Anatolia, Tokat, Kastamonu, Çorum, Amasya

Giriş

Selçuklu Türklerinin, Orta Asya'dan birlikte getirdikleri sanat duygu ve müktesepelerini Anadolu'da buldukları uygarlık kalıntılarıyla ahenkli bir şekilde bezemek suretiyle yepyeni bir sanat stili meydana getirdiklerini söylemek tam anlamıyla ifade etmeye yetmeyeceği gibi, Selçukluların vasıflarını da belirtmeye yeterli değildir. Çünkü Selçukluların bıraktıkları eserlerin yapıldıkları tarihler dikkate alınarak, bunlar objektif bir surette incelenecek olursa, o zaman, gözle görülüp anlaşılacak bir gerçek ortaya çıkar ki, o da bu tekâmülün Selçuk Türklerinin yaşantılarının bütün ayrıntılarında kendini göstermiş olduğudur. Selçuklular sadece başkentleri imar etmeyip, kültür eserlerini ve sosyal tesislerini Anadolu topraklarına serpiştirmişlerdir. Buda Selçukluların en belirgin karakteristik niteliklerinden birisini teşkil eder. Bu suretle de Hititler tarafından yapılan ve onlar tarih sahnesinden çekildikten sonra, uzun yıllar unutulmuş Anadolu'nun uygarlık ve kültür meşaleleri, Selçuk Türklerinin eliyle tekrar ışık vermeye başladı. Belki bu kültür ve uygarlığın yerleşmesinde, Anadolu'daki kalıntıların etkili olduğunu söyleyenler çıkabilir. Ancak, kesin olarak bilinmesi gereken bir şey var ki, o da Anadolu'nun aydınlık çağına tekrar kavuşması, Malazgirt zaferinden sonra Türklerin öz be öz torunları tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır¹.

Moğolların yüzeyde görünen siyasi egemenliklerine rağmen, Anadolu'da Türklerin başlattıkları kültür ve uygarlık çalışmaları ve köke inmiş bulunan Türkleşme faaliyetleri durmadan devam etmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle de XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun şurasında veya

¹ Friedrich, Karl Kienitz; Osmanlılardan Önceki Anadolu Türkleri, *Belleten*, C. 1, s. 196, Ankara, 1986, s. 284-285.

burasında siyasi varlığını devam ettiren Türk Beylikleri Karaman oğulları, Candaroğulları, Saruhan oğulları, Eratnaoğulları vb. sayabiliriz.

XIII ve XIV. Yüzyılda Anadolu Türk topluluğu, hayat tarzı bakımından başlıca iki kısma ayrılıyordu. Göçebeler ve yerleşik hayat geçirenler menşei bakımdan Türk olmakla beraber Türkmen ismi daha ziyade göçebe olanlara veriliyordu. Hayatiyet dolu, faal, hür ruhlı ve teşkilatlı olan Türkmenler, ülkenin tek siyasi gücünü oluşturuyorlardı. Yerleşik Türk topluluğunun büyük bir kısmını köylüler teşkil ediyordu. Göçebe hayatın bir hatırası olarak her Türkmen köyünün bir yaylası vardı. Yazın bu yaylalara çıkılıyordu. Şehir hayatında ise Türk unsuru XIV. Yüzyılın başlarında üstünlüğü ele geçirmiş bulunuyordu. Şehirlerdeki idare mekanizmasını oluşturan merkezi yönetim ve askeri erkân başlıca Türklere meydana geliyordu. Esnaf ve zanaatkârlar, dini kesim (şeyh, zaviye, baba vb.) de önemli bir yere sahipti. Anadolu'daki Hıristiyan tayfasına gelince bu coğrafyanın siyasi durumuna göre değişiyordu; devlet güçlü olduğu dönemde korkusuzca sosyal-iktisadî ve dinî hayatlarını devam ettiriyorlar, buhran zamanlarında ise kendi mahallelerinde kalıyorlardı. İlk yerleşim dönemlerinde zaten şehirlerin ve köylerin büyük kısmı boşalmış durumdaydı.

I. Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Kastamonu, Çorum ve Amasya Şehirlerinin Siyasî Geçmişleri

A. Tokat Şehrinin Siyasî Geçmişi

MÖ 4000 yıllardan başlayan tarihi ile Tokat birçok devlet ve medeniyete ev sahipliği yapmış güzide şehirlerimizdendir. Kalkolitik ve İlk Tunç Çağlardan sonra büyük Hitit devletinin doğu federasyonlarına bağlı birçok kentin, Yeşilırmak kolları Kelkit, Tozanlı ve Çekerek kolu vadileri boyunca kurulması ile başlayan Pers, Pontus dönemleri doruğa ulaşan derebeylik dönemi Tokat, Niksar, Zile ve Turhal'da en tipik ve en güçlü şeklini almıştır. Geç kalkolitik çağında Tokat yakınlarındaki Kayapınar bölgesinde nüfuz gözlenmiştir. Ayrıca bölgede yerleşim görülmüş süs eşyaları, küpe, boya vb.

izlere rastlanmıştır. Ayrıca yine bu bölgede madencilik (bakır) ile ilgili çalışmalar gözlenir².

Tokat toprakları üzerinde kurulan Hitit ve Frig yerleşim alanları MÖ 2500-4000 yılları arasında, yüksek düzeyde sanat ve kültür yaşamına ulaşmıştır. İç Anadolu yaylalarını aşamayan İon kültürünün MÖ 6. yüzyıldan itibaren kolonileri ile birlikte, Karadeniz'den Polemonion (Ünye ve Amasya, Samsun) yolu ile Komana'ya (Tokat) gelmiş güneyde geleneksel "Kapadokya" ve doğudan gelen Pers kültürü ile kaynaşmıştır. Daha sonra uzun bir dönem içerisinde Roma ve Bizans egemenliği altına giren Tokat, Danişment ve Selçuklu Türklerinin siyasi üstünlükleriyle birlikte Maveraünnehr'den gelen Türk İslam kültürü ile tanışmıştır³.

Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın komutanlarından Gümüş Tekin Ahmet Gazi⁴ 1071 Malazgirt zaferinden sonra orduları ile Anadolu'ya geldi ve önce Sivas'ı, sonra da 1095 yılında Niksar'ı başkent yaptı. Daha sonra Tokat, Zile, Turhal, Zonusa'yı topraklarına kattı; bağımsızlığı ile beraber sınırlarını Kayseri-Malatya'ya kadar yaydı. Danişmentli döneminde belki de en parlak yıllarını yaşayan Tokat ve ilçeleri Danişmentli devletinin zayıflamasıyla birlikte şehir ve çevresine Anadolu Selçuklu devleti egemen olmuştur. Birinci Kılıç Arslan devlet topraklarını oğulları arasında paylaşmış ve çıkan siyasi boşluktan yararlanmak isteyen Gümüş Tekin'nin oğlu Emir Gazi, Danişmentli devletini tekrar toparlamaya çalışacaktır.

Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynayan Danişmentliler vermiş oldukları haclı seferlerindeki mücadelelerde Tokat ve çevresi desteğini esirgememiştir. Danişmentli devletinin kurucusu olan Melik Ahmet Gazi'nin ölümü ile boşluk oluşmuş ve II. Gıyaseddin 1175'te Tokat'ı Anadolu Selçuklu Devletine dâhil edecektir⁵. Kılıç Arslan'ın toprak paylaşımındaki sonuca göre

² Veli Sevin; *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1997, s. 71, 88-89.

³ Tokat il yılığı, 1973.

⁴ Gümüş Tekin Ahmet Gazi Danişmentli Beyliğinin kurucusudur. Hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Rabia UÇKUN; Melik Danişment Gazinin Tarihi ve Efsanevi Şahsiyeti Üzerine, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. II, İzmir, 1997, s. 257-266.

⁵ Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 112-196.

Tokat Rükneddin Süleyman'a düşer. Bu siyasi buhrandan yararlanan Rükneddin siyasi otoriteyi tekrar sağlamak için harekete geçer ve kardeşleri ile savaşları kazanarak merkezi otoriteyi güçlendirmeyi başarır. Tokat özellikle Emir Alaeddin Keykubat döneminde gelişimini sürdürür; fakat Alaeddin'den sonra yerine geçen oğlu I. Gıyaseddin döneminde hükümdarın dikkatli davranmamasının bir sonucu olarak görülebilen Babailik isyanı⁶ baş gösterir ve Anadolu ile birlikte Tokat da bir çıkmaza girer. Bütün bu olaylar neticesinde hiç kuşkusuz Anadolu Selçuklu devletinin zayıf bir noktasını arayan Moğollar hızlı bir şekilde iç bölgelere doğru ilerler ve iç Anadolu ile beraber Tokat da işgal edilmiş olur⁷.

Darü'n-Nusret (Yardım şehri) unvanını taşıyan Tokat da Selçuklu şehirleri gibi İlhanlı hâkimiyetine girer. İlhanlı döneminde kültür ve sanat merkezi olarak varlığını devam ettiren Tokat, XIV. Yüzyıldan günümüze kadar az da olsa tarihi hatıraları taşımaktadır. Tokat şehri, 1317 tarihinde İlhanlıların, Anadolu umumi valisi Emir Çoban oğlu Emir Timurtaş'ın (1317-1327)⁸ Amasya hâkimi ile yaptığı bir savaşa da sahne olmuş, ancak ertesi yıl Timurtaş Sivas'a çekilince Tokat emirliğine Fahreddin Muhammed getirilmiştir. Bu durum 1335'te İlhanlı emirlerinin Anadolu topraklarını paylaşmalarına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra, Tokat ve havalisi İlhanlıların siyasi varisi sıfatıyla önce Sivas, sonra Kayseri merkez olmak üzere Eratnalıların (1327-1381) adıyla bir devlet kurmuş ve "Köse Peygamber" lakabıyla anılan Uygur Türkü Emir Eratna'nın (1327-1352) hâkimiyetine geçmiştir⁹.

⁶ İsyani Amasya yöresinde faaliyet gösteren Baba İlyas-ı Horasani (öl. 637/1240) adında bir Türkmen şeyhi yönettiği için hareket onun adına izafeten Babailik adıyla anılmaktadır. Anadolu Selçukluları devrinde, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas'a bağlı Türkmenlerin isyanı dolayısıyla ortaya çıkan ve gayri Sünni bir istikamette gelişen dini-tasavvufi harekettir.

⁷ Kemal GÖDE; XIV YY. Tokat/Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (Temmuz 1986), Ankara 1987, s. 19.

⁸ Kemal Ramazan HAYKIRAN; Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328), *Muğla Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE)*,Güz, 2009, S. 23, s.161-177.

⁹ Kemal GÖDE; XIV YY. Tokat/Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (Temmuz 1986), Ankara 1987, s. 19.

Eratnalı Sultan Alaeddin 1343'te Çobanlıların, Tokat'ı almasına izin vermemiştir. Bu devirde Alaeddin Ali (1365–1380)'de Amasya hâkimi Hacı Şadgeldi¹⁰, Tokat'ı hâkimiyetine alır. Alaeddin Ali'nin (1380) seferinde ölmesi ile yerine oğlu Çelebi Mehmet¹¹ geçer, fakat 1381'de Kadı Burhaneddin¹² Tokat kalesini muhasara eder. Böylece Tokat ve havalisi kadı Burhaneddin'e geçer. Bu dönemde kötü yönetimden bıkan halk Yıldırım Beyazıt'a biat etmiştir. Bunun üzerine Yıldırım Beyazıt gelerek Tokat'ı Osmanlı Devleti topraklarına katacaktır. Ankara Savaşından sonra Tokat, Amasya ile beraber Çelebi Mehmet'in yanında yer almış ve bu tarihten sonrada Osmanlı egemenliğinden hiç çıkmamıştır¹³.

B. Kastamonu Şehrinin Siyasi Geçmişi

Karadeniz kıyısında olan Kastamonu'nun ne zaman kurulduğu ve ismini nereden aldığı bilinmemektedir. Bölgenin eski sakinlerinden olan Gaşka kavmi¹⁴'nin buraya “şehir” anlamına gelen Tum (m) ana adını verdiği, buradan dolayı “Gaşkaların şehri” demek olan Gastumanna şeklini aldığı ve daha sonra bunun Kastamonu'ya dönüştüğü ileri sürülür. Ayrıca Bizans hanedanı Kommener tarafından yaptırılan ve tamir edilen kaleye Kastr Komenni denildiği, bu ada istinaden buranın Kastamonu adını aldığı da belirtilmektedir. İslam coğrafya eserlerinde Kastamuniya, Kastamuni; Bizans kaynaklarında Kastamon, Ortaçağ batı kaynaklarında Castemea, Castemol

¹⁰ Eratna Devletinde Amasya'da emirlik yapmıştır.

¹¹ Eratna Devleti Hükümdarı Sultan Alaeddin Ali'nin 1380 yılında vefatı ile 7 yaşında Kadı Burhaneddin Ahmet 1381 yılında iktidara gelerek kendi devletini ilan eder.

¹² 3 Ramazan 745'te (8 Ocak 1345) doğdu; asıl adı Ahmed olup dönemin Kayseri kadısı Şemseddin Muhammed'in oğludur. Muhtemelen VII. (XIII.) yüzyılın başlarında Harizm'den göç ederek önce Kastamonu'ya, sonra Kayseri'ye yerleşen Oğuzların Salur boyuna mensup bir aileden gelmektedir. Adı bilinen bütün cetlerinin kadı olduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için Bkz. İ. H. UZUNÇARŞILI; *Anadolu Beylikleri ve Akköyünlü, Karaköyünlü Devletleri*, TTK, Ankara, 1988, s. 162-168.

¹³ Kemal Göde; XIV. Yüzyıl Eratnalılar Döneminde Tokat, *Tokat Kültür Tarihi*, Ankara, 1987, s. 21-22.

¹⁴ Hititler devrinde MÖ 2 bin yılında Karadeniz Bölgesinde kabileler halinde yaşayan bir kavimdir. Geniş bilgi için bkz. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, 2002, 42-53.

şeklinde anılmış olan bu şehir adı, Osmanlı kaynaklarında genellikle Kastamoni şeklinde karşımıza çıkar¹⁵.

Yörede yapılan araştırmalarda henüz neolitik dönem/cilalı taşa ait buluntular ele geçmemişse de geç kalkolitik safhaya, yoğun olarak İlk Tunç Çağ'a ait yerleşmeler bulunmuştur. Yüzey araştırmalarında bölge içinde sayılabileceğimiz Sinop yakınındaki Kocagöz höyük¹⁶ İlk Tunç Çağı boyunca iskân edilmiş, yerel özellikler taşıyan bölgesel merkezlerdendir¹⁷.

MÖ 1660 yıllarında Kızılırmak vadisinde kurulan Eski Hitit Krallığı'nın Kuzey batısında yer alan Kastamonu çevresinin Hitit coğrafyasında Tum (m) ana bölgesinin içinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu devirde kuruluşundan yıkılışına kadar olan dönem içinde bölgenin kuzeyinde üç grup olarak yaşadığı sanılan ve Hititlerin baş düşmanlarından olan Gaška topluluğu bulunmaktaydı. Şuppiluliuma¹⁸'nın, Mısırlılarla "Kuruştama Antlaşması" imzalaması sonucunda yanında getirdiği esirler tarafından veba hastalığı zuhur etmiş ve pek çok insan ölmeye başlamıştı. İşte bu felaketi haber alan Gaška Devleti fırsattan yararlanmak için Hitit ülkesinin kuzey sınırındaki Tumanna (Kastamonu) eyaletini ele geçirir. Fakat Şuppiluma hemen harekete geçer ve Tumanna'yı tekrar alır. Bu dönemde vebada Şuppiluma'nın ölmesiyle Gaşkalar tekrar harekete geçerek Tumanna'yı ele geçirirler¹⁹.

MÖ. 676'da şehri Kimmerler istila eder ve ondan sonra da Lidyalılar buraya egemen olurlar. 546'da ise Persler Lidyalıların hâkimiyetine son verirler²⁰. Herodotus'un kayıtlarına göre Kastamonu, Perslerin III. Satraplığı'nda yer almaktaydı. Bu durum, Perslerin MÖ 334-333'te İskender'e

¹⁵ İlhan Şahin; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Kastamonu Maddesi, C. 24, İstanbul, 2001, s. 585.

¹⁶ Aynı zamanda Demirci Höyük adıyla geçen höyük; Sinop il merkezinin yaklaşık 13 km güneyinde, Demirci Köyü'nün yanında; Sinop-Gerze karayolunun 2 km güneyinde yer almaktadır.

¹⁷ Veli Sevin; a. g. e., s. 82.

¹⁸ Doğum tarihi bilinmemekle birlikte MÖ.1346 yılında Hattuşaş (Bogazköy) veba hastalığından öldü. II. Tudhaliyas'ın (Tudhalya) oğludur. MÖ. 1380 yılında devletin başına geçmiştir.

¹⁹ Ekrem Memiş; *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, İstanbul, 2001, s. 51-52.

²⁰ İlhan Şahin; a. g. m., C. 24, s. 585.

yenilmelerine kadar böyle devam etti. Tarihsel kaynaklarda geçen fakat dönemi bilinmeyen ve Kastamonu'da hayat sürmüş-egemen olmuş diğer bir kavim de Palalar'dır²¹. Bu kavim hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Ancak eski çağın daha sonraki döneminde, aynı yöreye Helenler tarafından “Paphlagonia” halkına da “Paphlagonlar” adı verilmekte idi. Helen dilinde anlamı olmayan “Paphlagonia ” ve “Paphlaonialılar” tabirleri, “pala” adından kaynaklanmış olabilir²².

323'te ölen İskender'den sonra iç karışıklıklar başladı ve Kastamonu'ya Pontus Krallığı hâkim oldu. MÖ 64 yılında büyük mücadeleler ile Roma hâkimiyetine girdi. Roma'nın ikiye ayrılması ile 395'te bölgeye Doğu Roma Devleti egemen oldu ve bu egemenlik Türklerin Anadolu'ya gelişine kadar devam etti. Burası 609'da İran hükümdarı Hüsrevpezir ve 715'te Arap kumandanlarından Muhammed b. el-Hakem tarafından ele geçirildi. Ancak 1204 ve 1213 tarihleri arasında şehir, Trabzon Rum imparatorluğu kurucusu Komnenoslar²³'in hâkimiyeti altında kalmıştır²⁴.

Türkler ile birlikte Danışmentliler'in egemenliğini kökleştiren Melik Gazi Gümüş Tegin, Selçuklu Sultanı Kılıç Aslan'dan yardım isteyerek haçlı ordusunu yener. Rumlar Sinop'a çekilseler de Kastamonu Türklerin eline geçmez. Fakat Gümüş Tegin Gazi 1105'te Kastamonu'yu Türk toprağı yapar. Yüz yıl kadar Danışmentli egemenliğinde kalan Kastamonu, on beş yıl kadar tekrar Bizans'ın elinde kalır. Sonra burası, Selçuklu kumandanlarından Hüsameddin Çoban tarafından fethedilir. Bu durum 1213'e kadar devam eder ve iki bey Sinop ve Kastamonu beyleri anlaşmazlık neticesinde ayrılırlar; böylece Moğollar, Kastamonu'yu ele geçirirler. Bölge beylerinden Yaman Candar kumandasındaki bir ordu Kastamonu'ya saldırır ve beyi olan Müzafferüddin Yavlak Arslan'ı öldürür. 1292'de Yavlak'ın oğlu Mahmut Bey intikam için Yaman Candar'a savaş açar ve bu girişiminde de başarı sağlar.

²¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, 2002, s. 54.

²² Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, c. I, İzmir, 1982, s. 36.

²³ Yusuf AYÖNÜ, Bizans İmparatoru 1. Andronikos Komennos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1 2014. s. 107-126.

²⁴ Kastamonu İl Yıllığı; Ankara, 1973, s. 5.

Bunun neticesinde Yaman Bey'in oğlu da Müzafferrüddin'e savaş açar ve oda Yavlak'ı yener; en sonunda Süleyman Candaroğlu Kastamonu'da egemenliğini ilan eder. 1309'da Kastamonu'da Candaroğulları beyliği dönemi kapanır²⁵.

Kastamonu, Sinop ve mülhakatında bir beylik kurmuş olan Candaroğulları (1292-1460) Türkmen kökenli bir ailedir. Beyliğin kurucusu da Şemseddin Yaman Candar'dır. Selçuklu beylerinden Gıyaseddin Mesud mücadeleyi kaybetmiş ve onun kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan tutsak olarak götürülürken Yaman Candar Mesud'u kurtarmıştır. Bunun üzerine Mesud, Yavlak'a, Arslan'ın iktası olan Kastamonu'yu vermiştir. Yavlak'ın ölümünden sonra Arslan'ın oğlu (Çobanoğlu hükümdarı) Mehmet Bey, Kastamonu'yu tekrar ele geçirir. Arkasından Yaman Candar'ın oğlu Süleyman Paşa, Eflani²⁶ tarafına çekilerek orada beklemeye başlar. Temmuz 1309'da Süleyman Paşa ani bir baskınla Kastamonu'yu tekrar alır ve burada beyliğini kurar. Süleyman Paşa ölünce (1339), bu tarihten önce babasına isyan eden Gıyaseddin İbrahim Paşa, Kastamonu'yu zapt eder ve burada egemenliğini ilan eder. İbn Battuta'ya göre İbrahim Paşa fazla yaşamamış ve yerine amcazadesi Adil Bey Kastamonu hükümdarı olmuştur. Bu durum Sinop'un ayrılmasına kadar devam eder. Osmanlı egemenliği ise Beyazıt dönemi ile başlar. Ankara savaşından sonra bu beylik yeniden kurulduysa da hükümranlığını fazla sürdüremez. Kastamonu sonunda Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devleti'nin bayrağı altına alınır ve bu durum günümüze kadar devam eder²⁷.

C. Çorum Şehrinin Siyasî Geçmişi

Anadolu coğrafyasının Orta Karadeniz bölümünde yer alan Çorum, Kastamonu ve Amasya ile sınırı bulunmaktadır. Bu ilimiz tarih boyunca önemli kültür ve medeniyet birikimine ev sahipliği yapmıştır. Türklerden önceki tarihi de çok köklü olan Çorum bünyesinde MÖ 3. bin yıl

²⁵ İlhan Şahin; a. g. m., c. 24, s. 585.

²⁶ Eflani, Karabük'ün kuzeydoğusunda bulunan bir ilçedir. Merkezinde ve çevre köylerinde kaya mezarları, tarihi suyuolları, türbeler ve camiler bulunmaktadır.

²⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, s. 121-130.

medeniyetini barındırır; zira bu dönemlerde hüküm sürmüş Hititler ve Hititler Boğazköy ve Alacahöyük bölgelerinde medeniyetlerini kurmuşlardır²⁸. Anadolu coğrafyasına siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel etkileri olan bu devletlerin şüphesiz Çorum ve çevresinin gelişmesinde olumlu katkıları olmuştur. Geç Neolitik dönemde Çorum yakınlarındaki Kuşsaray²⁹ yine kayda değer yerleşim yerlerindedir. Bundan sonraki dönemde, özellikle de İlk Tunç çağında Çorum topraklarında yer alan Büyük Güllücek³⁰'i de unutmamak gerekir. Bütün bu yerleşim yerlerinde dikkati çeken bir hususta düzenli bir sistem içinde bölgenin yerleşik hayata açık olması ve kazılar sonucunda ortaya çıkarılan evler içinde fırın-ocak vb. araç ve gereçlerin yer almasıdır³¹.

Çorum'un gerçek gelişimi ve Anadolu coğrafyasında şöhreti ise Hititler dönemi ile başlar. Çorum bu dönemde sosyo-ekonomik bakımdan Anadolu'nun birçok bölge ve şehrinde çok ileri durumdaydı. Perslerin batıya doğru ilerlemesiyle birlikte Çorum da diğer Anadolu şehirleri gibi Perslerin hâkimiyeti altına girdi. Perslerden sonra Helen ve Helenlerden sonra da Roma İmparatorluğunu Anadolu'da görmekteyiz. Roma devri Orta Anadolu şehirlerine dair bilgilerimiz hem dağınık hem de yetersizdir. Bilindiği gibi VII. yüzyıldan sonra Bizans büyük bir gelişim ve değişim geçirmiştir. Politik ve ekonomik gelişimin yanı sıra sosyal ve kültürel alanlarda da gözle görülür değişimi tespit edebiliyoruz. Müslüman Arapların Anadolu coğrafyasında yapmış oldukları fetihler ve Balkanlardan gelen saldırılar, Bizanslıları ordugâh şehirler kurmaya zorlamış; bu durum küçük çaplı da olsa yeni yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu esnada Çorum şehrini, yeni baştan mı yoksa mevcut olan şehri büyüterek mi meydana getirdikleri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz³².

Bizans devrinde Çorum'un adını fazla göremiyoruz. Şöyle ki, bu dönemde doğu ve batı ticaret yolları Çorum'a uğramamaktadır. Bilindiği gibi

²⁸ Ekrem Memiş; a. g. e., s. 22.

²⁹ Veli Sevin; a. g. e., s. 71

³⁰ Veli Sevin; a. g. e., s. 82.

³¹ Veli Sevin; a. g. e., s. 82-86.

³² Ömür Bakırer; Danışmentli-Selçuklu Dönemi Çorum, *V. Hitit Konferansı*, Ankara, 1985, s. 54.

ticaret bir bölgenin her şeyidir. Doğu ve batı arasındaki ticaret yolu, İzmit'ten (Nikomedia'da) başlar, Gangra (Çankırı), Andrapa (İskilip) üzerinden Amasia'da (Amasya'da) son bulurdu. Kuzey-Güney ticareti ise Samsun'dan (Amisos'dan) başlar, Caesareia'da (Kayseri'de) biterdi. Bizans devrinde her hangi bir yapının bulunmayışı bu konudaki fikirleri güçlendirmektedir. Çorum Kalesinin VII. yüzyıla götürülmesi meselesine gelince; bu iddia günümüze kadar kanıtlanmıştır³³.

Çorum'un Türkler tarafından ne zaman fethedildiği kesin değildir. Fakat Malazgirt savaşını müteakip Amasya'dan sonra (1075'de) fethedildiği belirtilmektedir. Danışmentli eserleri ise yok denecek kadar azdır. Çorum'da bulunan Murad-ı Rabi Camii³⁴, Danışmentli devri eseri gösterilse de daha çok Selçuklu eseri diye bilinir. Alaca'daki bir kervansaray ve bir medrese bu dönem eseri olarak gösterilse de bu da tam olarak kanıtlanmış değildir³⁵.

Selçuklu devrinde de Çorum'un siyasî ve sosyal durumunu pek parlak göremiyoruz. 1178 yılında Selçuklu Devleti bölgeye egemen olur. Fakat bütün Anadolu'yu sarsan Babailik ayaklanması Çorum'u da derinden etkilemiştir. Bu esnada Moğollar kısa bir süre de olsa Çorum'a egemen oldular. 1341'de Eratnaoğulları Beyliği kurulur, sonra 1360'ta Amasya Emiri Şadgeldi Paşa Çorum'a egemen olur. Eratna Bey'in ölümü ile çocuk yaştaki oğlu hükümdar olunca, Kadı Burhaneddin devri başlar. O da 1381'de Şadgeldi karşısında mücadeleyi kaybeder; böylece sonucu emir Çorum'a egemen olur. Yıldırım Beyazıt'ın emiri Süleyman'ı yenmesi ve Kadı Burhaneddin'den Osmancık'ı istemesi ile savaş çıkar ve Yıldırım'ın büyük oğlu Ertuğrul Paşa Kırkdilim³⁶'deki savaşta şehit olur. 1392'de Anılan Osmanlı Padişah'ı daha sonra Çorum'u egemenliği adına alır. 1402'deki Ankara Savaşı'nda da

³³ Ömür Bakırcı; a. g. m, *V. Hitit Konferansı*, Ankara, 1985, s. 57.

³⁴ Sultan Alaeddin Camii, Cami-i Kebir, Murad-ı Rabi Ulu Camii olarak tanınır. İnşa kitabesi bulunmamakla birlikte hurufat defterlerindeki kayıtlardan hareketle Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubat'ın azat ettiği kölelerden Hayreddin Bey tarafından XIII. Yüzyılın sonlarında yaptırıldığı kabul edilmektedir.

³⁵ İlhan Şahin; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Çorum Maddesi, İstanbul, 1993, C. 8, s. 374.

³⁶ Çorum Osmancık Karayolu üzerinde Çoruma yaklaşık 27. km uzaklıkta bulunan Kırkdilim Köyünün olduğu mevki.

Eratnaoğulları Çelebi Mehmet'in yanında yer almışlar ve Osmanlı Devletine olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdir³⁷.

D. Amasya Şehrinin Siyasi Geçmişi

Amasya Yeşilirmak'ın açtığı iki tarafı yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulmuştur. Şehrin içinden geçerken Batı-Doğu istikametini alan nehrin solunda (kuzeyinde) yüksek dik kayalıklara oyulmuş mağara ve kral mezarları ve bunun hemen üstündeki kale dikkati çeker. Şehrin bilinen en eski adı Ameseia'dır. Ancak ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir³⁸.

Tarihi devirlerde Amasya'yı fazla göremiyoruz. İlk Tunç Çağı ve beyler-kaleler döneminde Amasya'da Mahmatlar mevkiinde anıt mezarlara rastlanmıştır. Ayrıca Merzifon ve Amasya yörelerinde bir maden okulu olduğu sanılmaktadır. Hititliler döneminde ise Amasya önemli bir yerdedir. Boğazköy ve Alacahöyük yanında diğer bir önemli şehirde Hititliler dönemi için geçerli Amasya'dır. Tokat ili Zile ilçesine yakın mevkide olan Maşathöyük³⁹tür. Hitit devletinin kuzey doğusu sınırındaki Maşathöyük eskiden Tapigga adını taşıyordu ve Karadeniz dağlarının kavgacı halkı olarak bilinen Gaşkalar'a karşı MÖ. 15. yy. da inşa edilmişti. İçinde Hitit kralına bağlı bir sınır beyi, vali ya da komutan yaşadığı sarayı vardı⁴⁰.

Büyük İskender döneminde (MÖ 336-323) Amasya hakkında fazla bir bilgi yoktur. Helenist Seleukhoslar döneminde zaman zaman Pontus krallarının baş şehri olduğu; milattan sonra 6. yy. da piskoposluk merkezi olarak önem kazandı. 712'de Müslüman Araplar tarafından ele geçirilen

³⁷ Çorum İl Yıllığı, Ankara, 1979, s. 7. Kemal Göde; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Eratnaoğulları, C. 11, İstanbul, 1995, s. 295.

³⁸ İlhan Şahin, Feridun Emecen; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Amasya Maddesi, C. 3, İstanbul, 1991, s. 1.

³⁹ Tokat ili Zile İlçe merkezine 20. km uzaklıkta bulunur. Geniş bilgi için bkz. Yener DURAN, *Boğazköy-Maşat Höyük-Ortaköy Çivi yazılı Belgelerine Göre Tarihi Coğrafya Araştırmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010; Veli Sevin; a. g. e, s. 121.

⁴⁰ Veli Sevin; a. g. e., s. 121.

Amasya birkaç yıl sonra III. Leo (717-760) idaresindeki Bizans kuvvetleri tarafından işgal edildi. Amasya'nın Türkler tarafından ne zaman ele geçirildiği kesin olmamakla birlikte tahminen 1075 tarihi verilmektedir. Danişmentli Gazi Gümüş Tegin burayı fetheden hükümdar olarak bilinir. Haçlı seferlerinin birincisi Amasya sınırlarında vuku bulmuştur. Gümüş Tegin'den sonra hükümdar olan İsmail Gazi haçlıları engelleyememiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarı olan Kılıç Arslan'da haçlıları geri çeviremeyince Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişlerdir. Fakat yoğun baskılar sonucunda haçlılar Amasya'da en fazla üç ay kalabilmişlerdir. İsmail Bey'in vefatı ile Danişmentli devleti bölgeye egemen olamamış ve Amasya da Anadolu Selçuklu devletinin eline geçmiştir. Bu dönemden sonra da Selçuklu devri başlamıştır⁴¹.

Selçukluların iç karışıklıklar ve haçlılarla uğraşmalarını fırsat bilen Yağlı-Basan Gazi Niksar'da (Tokat'ta) hâkimiyetini ilan etti. Amasya'yı da egemenliğine alan Yağlı-Basan Gazi buraya oğlu Cemalettin İsmail Gazi'yi vali olarak gönderdi. 1116 yılında Sultan Mesud'un oğlu Şahinşah, Ankara harbi dönüşü Amasya'yı tekrar aldı. Selçuklular döneminde Amasya'nın ilk imarı birinci Mesud zamanında yapıldı. Danişmentli hâkimiyeti (1115-1192) tarafından alınmasına kadar sürdü. 1179 yılında Şahinşah ölünce yerine, Gıyaseddin Mehmet geçmiş fakat II. Kılıç Arslan buna rıza göstermemiştir. II. Kılıç Arslan'da devleti, Erguvan ve Sencer arasında pay etmiş ve Amasya Nizameddin Erguvan'a düşmüştür. Ancak Tokat beyi bu uygulamayı tanımamış ve Tokat Beyi Rükneddin Amasya'yı ele geçirmiştir. Bundan kısa bir süre sonra da Amasya Konya'ya tabi olmuş ve vali sıfatıyla Ebu Bekir buraya tayin edilmiştir⁴².

I. Alaaddin Keykubat ölünce yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev geçer (1236-1246). Bunun üzerine Baba İlyas isyanı diye de bilinen Babailik ayaklanması baş gösterir. Bu isyan özellikle Çorum ve Amasya'da etkili olmuştur. Devletin siyasi otoritesini zayıflatan bu isyan, Erzurum'da bekleyen

⁴¹ Claude Chan; a. g. e, s. 88-96.

⁴² İlhan Şahin, Feridun Emecen, a. g. m., C. 3, s. 1.

Moğolları cesaretlendirmiş, sonuçta da Moğollar Anadolu'ya hâkim olmuşlardır. Bu olayla birlikte artık Amasya'da Moğollar (İlhanlılar) devri başlar. Bu dönemde birçok Moğol valisi ve beyi Amasya'da görev yapmıştır. Amasya'ya Eratnaoğulları Devleti egemen olacaktır. Eratnaoğlu Ali Bey'i yenen Emir Hacı Şadgeldi tarafından ele geçirildi. Ardından Hacı Şadgeldi ve onun müttefiki olan Melik Ahmed ile Kadı Burhaneddin arasındaki siyasi mücadelelere sahne oldu. Şadgeldi'nin ölümü üzerine oğlu Ahmed, Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt'ın desteğini alarak şehri Kadı Burhaneddin'e karşı müdafaa etti. Yıldırım Beyazıt bu sırada Kadı Burhaneddin'e mağlup olmasına rağmen yeniden giriştiği mücadele sonunda Amasya'yı Osmanlı topraklarına kattı (1398) idaresini oğlu Mehmet Çelebi'ye bıraktı.⁴³

II. Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Kastamonu, Çorum ve Amasya'da Ekonomik Hayat

26 Ağustos 1071 tarihinden 1225 yılına kadar Anadolu'ya büyük dalgalar halinde gelen Türkmenler genellikle göçebe idiler. 1220 yılında Moğolların, Harzemşahları ortadan kaldırmalarından sonra, Maverâünnehr ve Türkistan'daki Türk şehirlerinin tüccar ve sanatkâr halkı, dükkânlarını, tezgâhlarını bırakıp, Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu esnada Birinci Haçlı seferinden sonra Orta Anadolu yıkılmış yakılmış ve harabeye çevrilmişti. Oysa on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Anadolu kendini toparlamış, bolluk içinde yaşayan halk ise göze çarpmaktadır. Bunun başlıca sebebi olarak bölgenin huzurlu ortamının bozulmamasını gösterebiliriz. Türkmen boyları buraya geldikleri dönemde ya da gelmelerini takip eden süre zarfında ekonominin boyutlarını tam olarak belirlemek mümkün değildir.

Anadolu dağınık ve az nüfuslu bir ülkeydi, bunun içindir ki, Türkmen boylarının ülkenin her bölgesine zarar vermelerine imkân yoktu. Türkmenlerin bölgeyi yurt edinme maksadı ile gelmeleri göz önüne alınırsa, batılı Doğu bilimcilerin iddia ettikleri gibi kendilerine lazım olacak bir şeyi yıkmaları mantıklı olmasa gerektir. Tabi ki, bunları o dönemin kaynaklarında

⁴³ İlhan Şahin, Feridun Emecen, a. g. m., C. 3, s. 1.

geçen dağınık ve yetersiz bilgilerle ayrı ayrı kanıtlamamız mümkün değildir. Ancak göze çarpmayan ufak olayların da yaşanmadığını kimse inkâr edemez⁴⁴.

Gerçekler ne olursa olsun hangi yazar ne yazarsa yazsın huzur ortamının sağlanmasıyla birlikte Anadolu'nun durumu tamamen değişmiştir. Burada belirtmemiz gereken bir hususta mal sahiplerinin olumlu ya da olumsuz tutumlarının dışında, Anadolu da kurulan beyliklerin ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin ekonomik alandaki tutumlarında yapıcı bir rol bulunduğudır. Bizans döneminde merkezi otorite kaybolduğu için doğu bölgesindeki topraklar bir sömürü bölgesi olarak görülüyordu. Zaten toprakların çoğu gelir getiren mal şeklinde tasarruf edilerek öyle muamele görüyordu. Türkmenlerin bölgeye gelmeleri ile bu fikir tamamen değişmiştir. Türkmenler bölgeyi canlandırmak için canla başla uğraşmışlar ve iskân ettikleri yerleri bir geçim kaynağı olarak düşündükleri için de buralara azami derecede değer vermişlerdir⁴⁵.

Kentlerin zaman içerisinde büyüyüp gelişmeleri ister istemez nüfusa yansımış ve kentlerde yaşayan insanların ihtiyaçları da bir hayli artmıştır. Bu ihtiyaçların büyük bir kısmını da hiç kuşkusuz beslenmede önemli bir yer tutan yiyecek maddeleri oluşturmuştur. Bu durum kentlere yakın kurulan köylerin tarım ve hayvancılık faaliyetlerini de etkilemiştir. Ancak göçebe hayatı yaşayan Türkmenler için bu yaşam tarzı herhangi bir zorluk çıkarmamıştır diye düşünüyoruz. Bu meyanda Anadolu Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Orta Anadolu ve Orta Karadeniz şehirlerinden olan Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum'un iktisadi durumunu üç başlıkta ele almamız mümkündür.

A. Tarım ve Hayvancılık

On ikinci asırdan on beşinci asır ortalarına kadar Anadolu'daki devlet ve beyliklerin her türlü teşkilatına dair bilgimiz pek azdır; hususiyile devletlerin bünyelerinin esasını ve temeli olan halk tabakasına ve toprağın idare tarzına

⁴⁴ Claude Chan; a. g. e, 160.

⁴⁵ Claude Chan; a. g. e, 160.

ait elimizde esaslı vesika yoktur. Gerek Anadolu Selçukluları ve varisi olan Anadolu Beylikleri zamanlarında halk tabakasının vaziyeti ile toprağın nasıl işletildiği hakkında bize yeterli bilgi yoktur⁴⁶.

Anadolu Beylikleri zamanında halkın arazi üzerindeki hukuki vaziyetine dair bugün elimizde az şey vardır. Mülk sahibi olabilmek için şehirde ve kasabada yaşayan halk, köyde yaşayan halkın daha serbest idi. Köylünün ekip biçtiği toprağın mülkiyeti devlete ait idi köylünün elinde toprağın tapusu bulunur idi ve ektiği müddetçe bunu evlatlarına ve torunlarına bırakabilirdi. Tabi vergisini vermesi gerekiyordu.⁴⁷

Tokat, Kastamonu, Amasya ve Çorum Türkmenlerin Anadolu'da yerleştikleri ilk yerler olması, Türkmenlerin yarı göçebe yaşamaları ve bunun sonucunda da hayvancılıkla uğraşmaları bilinen bir gerçektir. Hayvanların etinden, sütünden, derisinden vb. her türlü ihtiyaçlarını karşıladıkları bu sektör onlar için vazgeçilmez bir uğraş alanı idi. Tokat ve Amasya şehirlerinin Danışmentliler döneminde oldukça ileri bir düzeye ulaşması, Tokat'ın çevresindeki köy ve yerleşim merkezlerinin birinci tüketici potansiyelini oluşturuyordu. XIII. Yy. başlarında ekonominin durumunu yeniden gözümüzde canlandırma imkânı bulduğumuzda, Anadolu'nun hem tarımda, hem de sanayide ve ticarete gerçekten gelişmiş ve bolluk içinde olduğunu ve bunların birbirlerini desteklediğini görüyoruz. Köseadağ yenilgisinin öncesinde ve sonrasında Anadolu'da bulunmuş Saint Quentinli Simon⁴⁸'un bazı konularda kolayca yanılgıya düşebildiğini kabul etsek bile, bu ülkeyi gözleriyle görmüş biri olarak çok önemlidir. Bu papazın anlattıklarının bir bölümü, Selçuklu Devlet'inde hem kentlerdeki hem de kırsal alanlardaki bolluğu ve refahı dile getirmektedir. Simon tarımla ilgili bazı bilgiler vermekte, ama genellikle hayvancılık üzerinde durmakta, yetiştirilen küçükbaş hayvanların,

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 14. Ve 15. Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi, II. *Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 1937, s. 499.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; a. g. m. s. 503.

⁴⁸ 1245 yılında Papa tarafından Anadolu'ya Moğolları Hristiyanlığa davet etmeleri için gönderilen bir grup keşiş arasında bulunmuştur. Asıl adı Simon de Saint Quentin'dir. Uzun süre Anadolu'da kalmış ve gözlemlerini bir kitapta toplamıştır.

bunlardan sağlanan yünün değerini ve özellikle kılları bulunan keçilerin yetiştirilmesini anlatmaktadır⁴⁹.

Yukarıdaki bilgiler ışığında şunu söylemek mümkündür: Anadolu'ya gelip yerleşen Türkmenlerin hepsini göçebe ya da hayvancılıkla uğraşan bir topluluk olarak göremeyiz. Bu topluluk içinde Orta Asya'dan gelen ve orada da yerleşik hayatta aktif faaliyet gösteren bazı Türkmen boyları da bulunmaktaydı. İşte bu yüzden Orta Anadolu ve Orta Karadeniz bölgelerindeki bu dört şehrimizde tarımcılık ve hayvancılık yapılmaktadır. Zaten Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde de görülecektir ki göçebe Türkmenler (Yörük)'in daha çok Ege ve Akdeniz bölgelerinde hayatlarını devam ettirmişlerdir.

İbn Said, Selçuklu topraklarında 400.000 köy bulunduğunu ve bunların 36.000'inin yıkık durumda olduğunu söyler. Bunun birinci sebebi hiç kuşkusuz Bizans Devletinin doğu topraklarını her an elinden çıkabilecek topraklar gibi görmeye başlamasıdır. Çünkü Arapların kuzeye doğru ilerlemeleri ve yapılan savaşların çoğunu kazanmaları, fakat bir şekilde Bizans Devleti Arap tehlikesinden kurtulduk derken Türklerin Kuzey İran'dan Batı'ya doğru ilerlemeleri karşısında dayanamayarak haçlı yardımını talep edecektir. Büyük savaşların yaşandığı bu coğrafyada hiç kuşkusuz köy ve tarım hayatının devam etmesi düşünülemez. Bu olumsuz şartlar karşısında bölgede yaşayan halk istekli ya da isteksiz bir şekilde köyünden ayrılarak batıya doğru göç etmeye mecbur kalmıştır. Boşalan bu köylerin verimli arazileri kullanılamaz hale gelmiş, buda tarım ve hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir. Bizans'ın Orta Anadolu topraklarını tahıl deposu olarak görmesi, buranın tarımda ne derece etkili olduğunu gösterse gerektir⁵⁰.

Şu tespiti de yapmamız gerekir ki Türklerin bölgeye egemen olmasından sonra tarımcılık ve hayvancılık büyük bir gelişme kaydetmiştir. Bunun başlıca sebebi ise Selçukluların ticarete olduğu gibi tarımı da teşvik etmeleri ve çiftçileri desteklemeleriydi. Köylerin boş bırakılmaması için yeni gelen

⁴⁹ Claude Cahen; a. g. e., s. 161.

⁵⁰ Claude Cahen; a. g. e., s. 163.

Türkmenler bu köylere yerleştiriliyor ve böylece arazinin boş kalmaması sağlanıyordu.

B. İmalat Sanayi

Beylikler ve Selçuklu döneminde şehirlerde hammaddelerin işlendiği birçok imalathane bulunuyordu. Bunların ihraç maddeleri arasında halıcılık ilk sırada yer alıyordu. Hayvancılık ile uğraştıklarından yün-keçi kılı vb. yan ürünleri vardı. İmalat sanayinde ahilik önemli bir yer tutmaktadır. Esnafılık kurumu olarak gözüken bu yapı Anadolu'daki Türk devletlerinin hemen hepsinde etkili bir rol üstlendiğini görmekteyiz. Ancak Kastamonu, Amasya ve Tokat şehirlerindeki imalat sanayi fazla gelişmemişti. Tek tek bakacak olursak Kastamonu'nun, daha çok denize kıyı olması, yağışın burada bolca yağması ve bölgenin dağlık bir yapıya sahip bulunması, anılan durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kerestecilik gelişmiş bir durumdayken bir ham madde olarak ağaçlar Sinop gibi doğal kıyı limanı olan yerlere gönderiliyor ve buralarda gemi yapımında kullanılıyordu. Ayrıca bu şehrimizin (Kastamonu) Selçuklular döneminde Diyarbakır'la birlikte Anadolu deri endüstrisinin merkezi durumunda olduğunu da söylemek gerekir⁵¹.

Amasya'da gümüş yatakları bulunmaktaydı. Bu gümüş yatakları Çorum sınırındaki Gümüş Hacıköy⁵² kasabında yer alıyordu. Buradaki maden ocağı hakkında İbn-i Battuta'nın verdiği bilgilere göre Irak ve Suriyeli tüccarlar gelip gitmekteydi⁵³. Gümüş daha çok ihraç edilen bir maden olması hasebiyle Osmanlı öncesi Türkleri tarafından önemseniyordu.

Anadolu Selçuklular zamanında Anadolu'yu gezmiş olan Simon de Saint Quentin Anadolu'da bakır üretildiğinden eserlerinde bahsetmiştir.

⁵¹ Zeki Tekin, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Deri Maddesi (Türklerde Dericilik), İstanbul, 1994, c. IX, s. 177.

⁵² Amasya iline bağlı bir ilçedir.

⁵³ Fahrettin Tızlak, Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7 Ankara, 2002, s. 412. Osmanlı öncesi dönemde Amasya 'da dâhil Anadolu'da gümüş üretimi ve ihracatı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden sanayi*, Ankara, 2002, s. 133-134.

Anadolu'da bakır üretilen yerlerden biri de Kastamonu ilidir.⁵⁴ Osmanlı öncesi dönemde Kastamonu'un sahtiyanları çok meşhurdu ve buradan Avrupa'ya ve doğunun sanayi illerine ihraç ediliyordu⁵⁵. Ayrıca Tokat ve Kastamonu'da yün üretimi ve dolayısıyla da bu ham maddeye dayanan semerler imal edilmekteydi⁵⁶. Selçuklular ve Beylikler döneminde Kastamonu ve Tokat darphanelerinde kestirilen sikkeleri de unutmamak gerekir. İlhanlıların yerine bir beylik kuran Son Anadolu İlhanlı valisi Alaeddin Eretna ve bu beyliğin diğer emirleri döneminde paralar bastırılıp tedavüle sürülmüştür. Örneğin, Tokat'ta Satı Beg Han (Hatun) adına, sikkeler bastırmıştır⁵⁷. Anadolu Selçukluları döneminde Tokat ve çevresinin imalat sanayi bakımından önemli bir özelliği de çini üretimiydi. Bu sanatın buraya yayılmasında Selçuklu başkenti Konya'nın rolü büyük olmuştur⁵⁸.

Çorum bu dönemde imalat sanayinde fazla isim olarak ön plana çıkmıyor ama diğer şehirler ile kıyaslama yapıldığında hayatını tarım ve hayvancılıkla sağlayan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada halıcılık, yün dokuma ve semerciliğin ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

C. Ticaret Hayatı

İktisadi hayat konusunun en son bölümünü oluşturan ticaret hem dağınık hem de geniş olması sebebi ile en son incelemeyi uygun bulduk. Bu bölüm de ticari fonksiyonlar ile ticaret yolları ve şehirlerin bu yollar üzerinde ki kervan sarayları ile hanlarında isimlerini vereceğiz. Bizans Anadolu'sundan geçen çeşitli ticaret yolları vardı. Bunlar bir yönden İstanbul'a gitmekte, öteki yönü ise Suriye, İran, Karadeniz ve Ege-Akdeniz limanlarına çıkmakta idi. İran, Ermenistan ve Azerbaycan'dan gelen kervanlar ise genellikle Erzurum'a

⁵⁴ Fahrettin Tızlak, a. g. m., C. 7, Ankara, 2002, s. 411.

⁵⁵ Bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005, s. 152-153.

⁵⁶ Abdulhalik Bakır, a. g. e., s. 155.

⁵⁷ Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, s. 232-233.

⁵⁸ Bkz. Veciye Düzaratoğlu, *Anadolu Selçuklu Devri Duvar Çinilerinin Günümüz Yer Ve Duvar Karosuna Yansımaları*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1997. s. 6.

ve Trabzon'a kadar gelmekte, Trabzon'dan mallar deniz yolu ile dağıtılmaktadır⁵⁹.

Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ve bu dönemde meydana gelen kargaşa-savaş ve otorite boşluğunun ticareti etkilemiş olması muhtemeldir. Bu esnada ticaret hangi düzeyde bulunuyordu? Aslında on ikinci yüzyılda Anadolu'da sözü edilmeye değer bir ticaretin olup olmadığını ortaya koymak kolay değildir. Eğer, Gırnatalı Ebu Hamid⁶⁰'in anlattığı olay doğruysa on ikinci yüzyılda Rusya'dan tüccar gelmekteydi; iç kesimlerde ise kervan ticareti önemli bir yer tutuyordu⁶¹.

Muhtemelen bu ticaret kervanlarının tam olarak düzene girmesi, ancak Anadolu Selçuklu Devleti döneminde sağlanmıştır. Ticaret alanları günümüzde olduğu gibi, o dönemde de çok geniştir. Konya, Sivas, Erzurum ve Tokat gibi şehirlerde medeni dünyanın her tarafından gelen tüccarlar olduğu gibi Selçuklu tüccarları da dünyanın her tarafına gitmekteydiler. Ticari hayatta arz-talep meselesi değişmez bir kanundu. Selçuklu devletinin dünya ekonomisine armağan ettiği en önemli ticari fonksiyon hiç şüphesiz sigortacılık hizmetleridir. Tüccarın etnik kimliğine bakılmaksızın zararı ödeniyordu. Bu da modern bir ticari düşüncenin olduğunu bize göstermektedir.⁶²

Selçuklulardan sonraki Moğollar devrinde Türkler ticari etkinliklerini azaltmışlar, bunun yerine Türk olmayan unsurlar ticarete etkinlik kazanmışlardır. Buda ticaretin ülke ekonomisine sağladığı yararı azaltmıştır.

⁵⁹ Claude CAHEN; a. g. e., s. 166.

⁶⁰ İspanyol Müslüman gezgindir. 1080 yılında Gırnata'da (Granada) doğmuştur. 1117 yılında Gırnata'dan ayrılmış Sicilya, Mısır, Hazar Denizi çevresi, Bulgaristan, Harezm Devleti ve Bağdat'ı ziyaret etmiş 1169 yılda Şam'da ölmüştür. Geniş bilgi için bkz. Ertuğrul ÖNALP; XVI. Yüzyıla kadar Türkiye ve Bazı İslam Ülkelerinde Bulunan İspanyol Gezginler; *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı. 2 Ankara, 1991, s. 233.

⁶¹ Claude CAHEN ; a. g. e., s. 167.

⁶² Mehmet Altay KÖYMEN; "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası", *Belleten*, c. 50, s. 198, Ankara, 1986, s. 617-618.

Bu konuda yalnız Macro Polo⁶³ farklı düşünmektedir. Marco Polo'ya göre bu dönemde ticaret Moğollar döneminde hiç durmamış ve aksine daha da gelişmiştir. Buna kısmen katılıyoruz fakat süren otorite boşluğunun ticareti olumsuz etkilemediğini kimse söyleyemez⁶⁴.

Anadolu, Avrupa ve İran arasındaki transit ticareti (kervan) için çok uygun bir müessese de kervansaraylardır. Devlet veya hayır sahipleri tarafından kurulan bu muhkem binalarda kervan ihtiyaçları ücretsiz karşılanırdı. Bunlar bir şehrin içinde olursa han adını alırdı. İslamiyet'in yayılışı dönemlerinde askeri maksatla ve sınır ehemmiyetini korumak için kurulan ribatlar, sonraki devirlerde ticari maksatla kullanıldı ve bu binalara kervansaray adı verildi. Türklerin Anadolu'ya gelmeleri Selçuklular zamanında en gelişmiş şeklini aldı ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yüze yakın kervansaray kuruldu. Bu kurumlar, uzaktan bakıldığında kale gibi görülen içerisine girildiği zaman kervansaray kabilelerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak bir teşkilata sahip olan binalardır. Selçuklu Sultanları ve yüksek devlet görevleri tarafından büyük ticaret yolları üzerinde her menzil için 30-40 kilometre bir mesafede yapılmıştır. Anadolu'ya gelen yabancı tüccarlara da büyük kolaylıklar sağlamıştır. Kervansaraylarda hasta yolculara bakılır ve tedavi olmaları sağlanırdı; ayrıca hayvanların da tedavi olmaları ve kontrol edilmeleri için baytarlarda vardı. Bu masrafların hepsi vakıflar arayıcılığı ile karşılanırdı⁶⁵.

Osman Turan; kervansarayların hem ticaret hem de sosyal tesis bakımından ehemmiyetini şu sözlerle dile getirir:

Zengin ticari emtia nakleden kervanlara, hudut civarında düşman çapulcularından, göçebe ve eşkıya baskınlarından koruyacak ehemmiyetli konuk yerleri sağlamak bundan dolayıdır ki, bunlar müstakem surlarla çevrilmiş üzerinde kule ve burçlar inşa edilmiş, kapuları demirden yapılmıştır. Kervansarayların hedef tuttuğu diğer bir mühim gayede yolcuların konakladıkları veya geceledikleri yerlerde, her türlü ihtiyaçlarını temin edebilecekleri mekânlar olmaları idi. Gerçekten

⁶³ İtalyan asıllı tüccardır. 1254 yılında İtalya'nın Venedik şehrinde doğdu ve 1324 yılında öldü. Anadolu, İran, Moğolistan ve Çin'i gezmiştir.

⁶⁴ Claude CAHEN; a. g. e., s. 312.

⁶⁵ Osman Turan; Selçuk Kervansarayları, *Bellefen*, S. 39 Ankara, 1946. s. 471.

*bu maksatla kervansaraylardan vücuda getirilen tesisler dikkate şayandır. İçerisinde yatakhane, aşhane, erzak ambarları, ticari eşyalar için depo mevcuttur*⁶⁶.

Kervansarayların ticaret ve sosyal yönden önemini kısaca burada belirttikten sonra Kastamonu, Amasya, Tokat ve Çorum şehirlerinin diğer şehirler ile ticaret yolları üzerindeki kervan sarayların adlarından ve bu ticaret yollarının güzergâhlarından bahsedeceğiz.

1. Çorum Ticaret Yolları: Orta Karadeniz bölümünde yer alan Çorum şehri Danişmentliler, Anadolu Selçuklu Devleti ve diğer Türkmen Beylikleri döneminde isminden fazla bahsedilmeyen şehirlerimizdendir. Çorum'un Osmanlı öncesinde fazla gelişmemesinin en önemli sebebi kervan yolları üzerinde bulunmamasına bağlayabiliriz. Çünkü Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Karadeniz sahillerine ulaşan ticaret yollarının ikisi de Çorum'a uğramamaktadır. Yolun biri Çorum'un doğusundan diğeri ise batısından geçmektedir. Batıdan geçen yol: Ankara, Çankırı, Kastamonu, Taşköprü üzerinden Sinop'a uzanmakta, doğudan geçen yol ise: Kırşehir, Yozgat, Turhal, Amasya, Lâdik üzerinden Samsun'a ulaşmaktadır. Ankara-Çankırı-Kastamonu yolu, Kayı-Osmancık-Gümüşhacıköy-Merzifon üzerinden geçen bir ara kolla Amasya'ya bağlanmıştır. Ancak böyle bir ara yol Çorum üzerinden geçmemektedir. Bu durumdan bizim çıkaracağımız sonuç ise şu olmalıdır: Çorum, Osmanlı öncesi Türk döneminde ana ticaret yolları üzerinde değildir. Yalnız XV. yüzyılda Bursa-Tebriz yolu önem kazanınca, Çorum bu yol üzerinde bir durak noktası haline gelmiştir⁶⁷.

1266 tarihinde Karahisar kasabasında hüküm süren Hüsameddin Timurtaş aynı tarihli vakfiyesinde bir arazi tahsis etmiştir. Buralarda yapılan kazılarda medreseden başka bir kervansaray ortaya çıkarılmıştır. Mimari kuruluş açısından on dördüncü yüzyıla tarihlenen yapılarda kervansaray tipik bir örnek olmamakla birlikte eski Çorum-Yozgat yolunun tam yarı yerinde bir konaklama yeri olarak inşa edildiği görülür. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Selçuklu kervansaraylarının dağılımına dayanarak şu tespiti yapmamız

⁶⁶ Osman Turan; a. g. m., s. 477-479.

⁶⁷ Ömür Bakırer, Danişmentli-Selçuklu Dönemi Çorum, *V. Hitit Kongresi*, Ankara, 1985, s. 61.

mümkündür: Söylenen yol güzergâhında böyle bir kervansaray görülmemektedir. Eğer bu ihtimali göz ardı etmeyip de değerlendiresek bundan şu sonuç çıkar: On dördüncü yüzyılda batı ve doğudan geçen iki ana yol bir ara yolla bağlanmıştır⁶⁸.

2. Tokat Ticaret Yolları; Tokat zengin vakıf gelirleri ile Türk-İslam kültürü esaslarına göre ilk imar ve ihya eden Danışmentliler olmuştur. Bu dönemden itibaren Tokat, Selçuklu ulaşım sisteminde önemli bir kavşak ve ticaret merkezi haline gelmiştir⁶⁹. Devletlerarası ticareti ön planda tutan Selçuklular Anadolu'yu adeta kara yolu ağı ile örmüşlerdir.

Bu yollardan doğu-batı istikametinde yer alan ticaret yolu Avrupa'dan başlayarak denizyolu ile Antalya'ya çıkan; oradan Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Tokat, Erzurum üzerinden İran ve Doğu Türkistan'a ulaşan kervan yolu Tokat'tan geçmektedir. Ayrıca Batıyı Irak üzerinden Doğu'ya bağlayan kervan yolu ile kuzey-güney istikametinde devam ederek; Samsun, Sinop limanlarından Anadolu'yu Kırım'a bağlayan yolda yine Tokat üzerinden geçmektedir. Bu durum açıkça gösterir ki, batıyı, güney-kuzey istikametinden doğuya bağlayan ve deniz yolu ile Anadolu'yu Kırım topraklarıyla irtibatlandıran yolların kavşak noktasında Tokat bulunmaktadır⁷⁰.

Arabistan yarım adasından başlayarak Halep, Gaziantep, Adıyaman, Malatya ve Sivas güzergâhını takiple kuzeye veya doğuya ulaşmak isteyen İslam ülkelerinin ticaret kervanları da, Tokat kavşağını kullanmaktaydılar. Uzun yıllar Tokat üzerinden sağlanan ulaşım birtakım alt yapı ihtiyaçlarını doğurmuştur. Bunun sonucu, vakıf sisteminden de yararlanılarak, Tokat ve çevresinde birçok han ve kervansaray inşa edilmiştir. Tokat'ı çevre illere bağlayan yollar üzerinde inşa edilen han sayısı on biri bulunmaktadır. Bunlardan üçü Sivas, dördü Amasya, üçü Yozgat ve biri Niksar yolu üzerindedir. Yine de ticari amaçlarla şehre inşa edilen on dört han bunların içine dâhil değildir. Şehir içindekilerle birlikte toplam yirmi beş han-kervansaray bulunmaktadır.

⁶⁸ Ömür Bakırer, a. g. m., s. 65.

⁶⁹ Nazif Öztürk; *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat*, Ankara, 1987, s. 72.

⁷⁰ Osman Turan; a. g. m., *Bellekten*, S. 39, s. 474.

Bu hanlar bugün mevcut olan hiç değilse yerleri bilinen yapılardır. Yoksa Tokat'a inşa edilen hanların sayısı bu kadar değildir. Özellikle ticari amaçla inşa edilip de şehir içinde yer alan ve içlerinde imalat bulunan hanların sayısı sosyo-ekonomik yapıya paralel olarak artmıştır.⁷¹

Tokat ve çevresindeki han ve kervansaraylara bir göz atacak olursak; Tokat-Sivas yol güzergâhındakiler; Yeni Han (İlhanlılar dönemi), Çiftlik Hanı, Tokat ile Zile arasında Hatun Hanı (Pazar Hanı) ileri de Azine-Pazar Hanı gibi meşhur kervanlar mevcuttur ki, bütün bunlar ve buldukları yollar ciddi arkeolojik tetkiklere muhtaçtır⁷².

3. Amasya Ticaret Yolları; Amasya, Tokat gibi fazla ticaret ağı ile örülmüş bir şehrimiz değildir. Kuzey Karadeniz yolu güzergâhı üzerinde bulunması ve Tokat ile Samsun'u birbirine bağlaması ise önemlidir. Samsun'a ulaşan Kırşehir-Yozgat-Turhal yolu Amasya'dan geçmektedir. Yine Ankara-Çankırı-Kastamonu yolu Merzifon-Gümüşhacıköy üzerinden Amasya'ya ulaşmaktaydı. Amasya bu yol güzergâhları ile Tokat kadar olmasa bile Kastamonu ve Çorum'dan iyi durumdaydı. Claude. Cahen'in belirttiğine göre Amasya'ya arıdan gelen yabancı tüccarlarda vardı. Bunlar hususi olarak ya Amasya'ya geliyorlar ya da buradan geçiyorlardı. Hatta Claude Cahen; Frenk tüccarlarının Amasya'da soyulduğunu yazmaktadır. Bu yolu ise Samsun-Amasya yolu olarak göstermektedir⁷³.

4. Kastamonu Ticaret Yolları; Güneyden gelen ve güneyi-kuzeye bağlayan yollar arasında gördüğümüz Kastamonu şu yollar üzerinde bulunmaktadır: Antalya, Alaiye'den (Bugünkü Alanya) gelip Konya'dan kuzeye çıkan yol, Ankara-Çankırı-Sinop ve oradan da Kırım'a giden yol Kastamonu'yu da içerisine alır. Böylelikle de Kastamonu milletler arası yol şebekesinde kendisine yer bulur. Diğer bir yol ise; Hamamlı, Araç, Kastamonu, Taşköprü, Boyabat, Bafra, Samsun, Çarşamba, Ünye, Fatsa'dan geçerek Trabzon'a varıyordu. Bu yol güzergâhında da Kastamonu'yu

⁷¹ Nazif Öztürk; a. g. e., s. 74.

⁷² Osman Turan, a. g. m., *Bellekten*, S. 39, s. 475.

⁷³ Claude Chan; a. g. e., s. 314.

görmekteyiz. Kastamonu'da da Çorum'da olduğu gibi tam olarak ispatlanmasa da kervansarayların varlığı kuşkuludur; hatta yok bile denebilir. Yalnız Çoban oğullarından Muzafferredin Yavlak Aslan'ın yaptığı on üçüncü yüzyılda Atabey Hanı ile Bizans döneminden kalma Taşköprü ilçesinin Gökçe ağaç (Kastamonu ili Hanönü ilçesine bağlı köydür)'ta bulunan ve kilise olduğu sanılan bir yapının daha sonra kervansaraya dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir⁷⁴.

Danışment, Selçuklu, Beylikler ve Moğollar döneminde tarım-hayvancılık ve ticareti geliştirmek için devlet adamları başta hükümdarlar, valiler, beyler üst zümreden halkın gayreti ile bir şeyler meydana gelmiştir. Şurası bir gerçektir ki uzun yıllar sükûnet görmeyen ve coğrafi sebepler, savaşlar nedeniyle hep bir sıkıntı ve bunalım iç içe olmuş bu siyasi atmosferde de fazla bir gelişme sağlanamamıştır. Yine de anılan ağır şartlara rağmen Türkler, buralarda kervansaraylar, hanlar, köprüler gibi bir takım uygulamalarla ekonomiyi canlandırmaya çalışmışlardır. Tokat, Kastamonu, Amasya ve Çorum gibi fazla gelişmemiş şehirler bu ticari fonksiyonlardan kısmen yararlanmışlardır. Bu dört şehrin içinde Tokat'ı ayrı bir yere koymakta fayda vardır şöyle ki, Tokat özellikle Danışmentliler döneminde gelişme imkânı bulmuştur. Tokat'ın ilçesi olan Niksar, Danışmenli devletinin başkentidir. Ayrıca kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının tam merkezinde olması ona ayrı bir ekonomik artı kazandırmaktadır. Kastamonu ise Sinop gibi doğal bir limanı olan şehre komşudur, ayrıca ileri de kurulacak olan Çandaroğulları Beyliğinin de merkezlerinden biri olacaktır. Bir de Kırım ile olan ticaret yolunda merkezde yer alması tabii ki önemlidir. Burada dikkatimizi çeken nokta Kastamonu'nun bu ticari yerine rağmen tam anlamıyla bir kervansaray ya da hanın bulunmamasıdır. Biz bunu şu şekilde açıklayabiliriz; komşusu olduğu Sinop şehrine yakın olması yani bir liman kentine sınır olması bir de Bizans ile sık sık el değiştirmesi şeklinde yorumluyoruz. Amasya fazla olmasa da yine ticari olarak isminden bahsettirmiş ve ileri de Osmanlı döneminde ekonomik olarak gelişmesini sürdürecektir. Çorum'a gelince bu şehirlerarasında en kötü durumda yer alan

⁷⁴ Ayla Ödekan; *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, C. I, İstanbul, 2000, s. 432.

şehrimizdir. Öyle ki Osmanlı dönemine kadar tam olarak üzerinden bir ana ticaret yolu geçmemiştir. Her ne kadar Türkmenlerin ilk yerleştikleri bölgelerden biri olan iç Anadolu bölgesi geçimini tarım ve hayvancılıkla sürdürse bile Claude Cehan'ın dediği gibi sağlanan siyasi otorite ile birlikte refah ve mutluluk artmış, bunun sonucunda da bu ekonomik gelişme halka yansımıştır. İktisadi durumu etkileyen, daha doğrusu haclı seferinden bile çok zarar veren Babai İsyanı, Anadolu'yu uzun bir süre sefalet ve otorite boşluğuna itecektir. Burada şunu söyleyebiliriz ki bir bölge ya da coğrafyada siyasi otorite zayıfsa, orada soysa-ekonomik gelişme ve buna bağlı olarak refah ve huzur da yoktur demektir. Bir bütün olarak Anadolu'yu da bu çerçevede değerlendirmemiz mümkündür.

III. Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Kastamonu, Çorum ve Amasya'da Sosyal ve Kültürel Hayat

Türklerin Anadolu şehirlerine yerleşmesi 1071'den sonra hemen bir anda olmamıştır. Yerli halk ile görüşmeleri onların kendilerini güvende hissetmesi gelen toplumun yabancı olması sebebiyle yavaş yavaş kendi yurtlarını terk edip batıya geçmişlerdir. Türklerin de kitleler halinde bölgeye gelişi ve savaşlardan bıkmış, yılmış ve sosyal-kültürel hayatı sifira inmiş bir bölge olan orta Anadolu'yu çekip düzene sokmaları, güven ortamını sağlayıp yerleşmeleri ve günlük hayatlarını sürdürebilmeleri hiç de kolay olmamıştır. Yarı göçebe Türkmenler ile göçebe Türkmenler bu bölgelerde zorda olsa da yerleşmişlerdir. Çorum-Tokat- Amasya-Kastamonu'daki Türkmenler genellikle göçebe olmayan, ya da yarı göçebe topluluklardı. Bunların şehre ve köylere adaptasyonu zor olmamıştır. Kırsal alanların Türkleşmesine yol açanlar tamamen Türkmenlerdir. Bu, yerine göre değişmekle beraber, önceki yerleşik çiftçi nüfusunun hepsi kaçmamış ya da öldürülmemiştir ve kırsal alanlarda da genellikle nüfusun çoğunluğunu meydana getirmekteydiler. Şehirlere tüccar, sanatkâr, köylü Türkmenler de gelmiştir. XIII yy ikinci yarısında Selçuklular Moğol baskısı altına girince Türkmenler yine bağımsızlık hareketine girdiler ve beylikler dönemi ile tekrar bir Türkleşme ve canlılık görüldü. Moğol

baskısından kaçan Türkmenler aynı ilk fetih döneminde olduğu gibi, büyük gruplar halinde Anadolu'ya girdiler.⁷⁵

Toplum ve sosyal hayatını, köy ve şehirdeki yerleşme birimlerine göre incelemek gerekir. Çünkü bu iki yerleşmenin gösterdiği özellikler farklıdır. Anadolu'ya gelen Türkmenler, bir yandan şehirlere yerleşirken büyük ölçüde de köyler kurarak kendilerine yurtlar edinmişlerdir. Bu arada da büyük ölçüde yerleşik hayata geçmişlerdir. Anadolu'da Türk fetihleri başladığı zaman çeşitli kökenlerden gelme gayrimüslim halk, kısmen köylü ve kısmen şehirlî idi. Savaş ve anarşi yılları, bu iki hırpalanmış savunmasız köy halkını, koruyan şehirlere ve şehir yakınlarına kaydırmıştır. Bu yüzden Anadolu Türk devletlerinde yeni köyler de inşa edilmiştir⁷⁶.

Orta Karadeniz ve Orta Anadolu'daki bu dört şehrimizde genellikle Anadolu köylüsü tarım ile uğraşan ve birbirinden yaşayışları çok farklı bulunmayan çiftçi ailelerinden oluşuyordu. Bütün bu iş hayatına hayvancılık ve tarım hâkimdi. Bir cami etrafında toplanan köyü, dini görev itibariyle imam temsil ediyordu. Ayrıca bazı köylerde zaviye ve tekkelere rastlamak mümkündü. Gerekli zamanlarda yiğit başı gibi liderler aracılığı ile kendilerini temsil ettirebilmekteydiler. Şehirlerde ise durum farklıydı; sosyolojik bakımdan farklı olan şehirlerde Rum-Ermeni-Süryani halklar yaşıyordu ve bunların durumu değişkenlik göstermekteydi⁷⁷.

Anadolu şehir hayatının gelişmesini siyasi ve toplumsal tarihin gidişine bakarak on ikinci yüzyılın ikinci yarısına götürmek ve özellikle on üçüncü yüzyılda kuvvetlendiğini tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Gerçi Bizanslılardan fethedilen eski şehirlerden birçoğunun ilk fetih zamanından başlayarak iskân edilmiş olması doğaldır. Fakat ticari ilişkilerin düzenlenmesi,

⁷⁵ Yaşar Yücel; Anadolu Beyliklerinde Devlet Teşkilatı ve Toplum Hayatı, *Belleten*, c. LIV, S. 210, Ankara, 1990, s. 819.

⁷⁶ Yaşar Yücel; a. g. m., s. 820.

⁷⁷ Ümit Hasan; *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, C. I, İstanbul, 2000, s. 359.

sanayinin şehirlerde toplanması ve köy ekonomisinden şehir ekonomisine geçilmesi her halde yavaş yavaş gerçekleşmiş olmalıdır⁷⁸.

İslam'ın yükselişinden sonra, Anadolu'daki Bizans şehirleri gittikçe fakir ve bakımsız bir duruma düştüler. Yedinci yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar ülkenin askeri örgütlenmesine paralel olarak, özellikle orta ve doğu Anadolu'da "şehirlerin devamlı bir şehir niteliğinden uzaklaşma sürecine girdiği" ileri sürülebilir. Eğer, şehrin "tek istihsal biçimi ziraat olmayan ve hukuki bir statüsü olan bir topluluk" olduğu şeklindeki sosyolojik tanım dikkate alınırsa, Bizans şehirleri köyleşmeye yüz tutmuştur. Ekonomik bakımdan ortaçağ şehirleri, ticari ve ziraattan çok toprak üzerine dayanıyordu. Hatta bunlara şehir demek zordur. Anadolu'nun şehir ekonomi tarıma dayandığı diğer yazarlar tarafından teyit edilir. Anadolu şehrinin Türkleşmesinin üç cephesi vardır. Eski Türklerin gelişmesi ve yeni bir şehir fizyonomisinin doğuşu, yeni şehirlerin kurulması veya meydana gelişi; göçebelerin şehirli oluşu. Yeni fethedilmiş şehre bir emir veya komutan-vali atanıyordu. Arkasından Sultan hemen oraya birkaç yüksek rütbeli memur yolluyordu. Yeni Türk şehirlerinin ilk sakinleri askerler arasındaki ikta sahipleri idi⁷⁹.

Fetih hareketinin sağlamlaşmasından sonra, orduyla beraber dolaşan dervişler bir kısım halk, tüccarlar, başka bölgelerden gelen ya da zorla getirilenler şehirlere yerleştiriliyorlardı. Şehirde kalan gayr-i Türk ve gayr-i Müslim halk ise cizye ödemek koşuluyla yeni düzene ayak uyduruyordu. Hıristiyan halk serbest bırakılmış ve diğer şehirlerde olduğu gibi Çorum, Tokat, Amasya ve Kastamonu'da kilise ve cami yan yana yükselmiştir. İncelediğimiz dört şehrin kuruluş ve gelişmesinde halkın dini inanışlarının temsili olan dervişlerin, gelişme mekanizmasının yakından ilgisi dâhilinde olmuştur. Şehirlerde bir şeyhin zaviyesi etrafında meydana gelen mahallelerin çokluğu, zaviye adıyla anılan sayısız mahallelerden anlaşılmaktadır. Zaten zaviye şehir nüfusunu çeken başlıca fonksiyonlardandı. Burada şeyh ve

⁷⁸ Yaşar Yücel, a. g. m., s. 820.

⁷⁹ Doğan Kuban; "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişimi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, C. VII, Ankara, 1968, s. 58.

dervişler, yeni toplumun göçebelere yerleştirme gayretinin temsilcisi olarak görülüyor. Ahiler ve dervişleri yerleşme sürecini göçebelige karşı koruyan elamanlar olarak görmekteyiz. Zaviyelerin babaları ve onların müritleri çevrelerini ekip biçerek ziraatla meşgul oluyorlar, evler, ahırlar, mescitler inşa ediyorlar ve sonra halk bunların etrafında yerleşiyordu⁸⁰.

Türkler yerleştikleri yerlere kendi ailelerini, oymağı ile birlikte yerleşiyordu. Bu da toplu halde olan bu oymakların gücünü muhafaza etmelerini sağlamaktaydı ve ileride bunun olumsuz etkilerini göreceğiz. Şöyle ki; Kızılbaş ulusunu oluşturan oymaklar Ustuculalılar; Amasya-Tokat şehirlerine yerleşmişlerdi. Diğer oymakların düzeni de şöyleydi: Çorum'da; Dodurga, Eymür, Bayat, Çepni vb., Tokat'ta Ustuculalılar, Karabölük vb., Kastamonu'da; Dodurga, Bayat, Çepni, Avşar ve Kayı vb. Amasya' da ise; Eymür, Bayat, Çepni vb. yukarıda söylediğimiz gibi birlik ve beraberlik ve aynı coğrafi bölgelerde olması sebebiyle en küçük bir kıvılcımda bu bölge olumsuz yönde etkileniyordu⁸¹.

Devletin şehirlere özel ve devamlı bir mali desteği tespit edilemiyor; halkın, şehrin işlerinin yürütülmesi için özel bir yardımı ise yok denecek kadar azdır. Belediye hizmetleri için vergi alınmıyordu. Ancak kale, cami, köprü vb. gibi umumi ihtiyaçlar için ve bunların bakım ve onarımı için yardım toplanırdı. Bu sorunu çözen ise vakıf müesseseleriydi. Sosyal yönlü bayındırlık hizmetleri; çeşitli sosyal yardım kuruluşları ve tıp merkezleri dikkati çeker. Tıbbı verilen önem ve hemen her şehirde olduğu gibi Tokat, Amasya ve Kastamonu'da da kurulmasına çalışılan hastaneler, çeşitli adlarla anılmıştır. Dârü's-Şifa, Dârü'l-Âfiye, Dârü's-Sıhha gibi. Medrese, kervansaraylarda başlı başına bir sosyal kültür abideleridir. Medresenin yanına inşa edilen cami, çeşme ve külliye bunların en güzel örnekleridir⁸².

XII ve XIII. Yüzyıllarda Sivas-Kayseri-Tokat-Kırşehir-Amasya-Kastamonu önemli şehirlere dendir. Bu şehirlerde canlı bir sosyal hayat ve

⁸⁰ Doğan Kuban; a. g. m., s. 56-57.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer; *Oğuzlar*, İstanbul, 1999, s. 174, 406, 411.

⁸² Ümit Hasan; a. g. e., s. 359.

ticari-kültürel faaliyetler, bir yandan da Selçuklu devletinin sağlamış olduğu siyasi otorite ise buna yardımcı oluyordu. Selçuklu yönetimindeki coğrafyada yarı göçebeliler ve tüm yerleşim birimlerindeki nüfus dikkate alındığında tahmin olunur ki, Türklerin çoğunluğunu temsil ettiği bir nüfus dokusu mevcut idi. Bu çoğunluğa coğrafyanın boyutları düşünülürken pekte uzun bir sürede erişilmişti. Rum-Ermeni-Süryaniler başlıca azınlıklardı. XIII Yüzyılda artık Türkmen boyları, bu azınlıkların batıya doğru çekilmeleri ile birlikte şehirlerdeki çoğunluğu sağlamış bulunuyorlardı. Tokat şehrinde, Türklerden önce başka etnik yapısını tam olarak tespit edemediğimiz Müslim ve gayr-i Müslim (Yahudi-Rum) bulunduğunu hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Zaten Tokat daha öncede bir Hıristiyan devletin toprağındaydı. Bu topluluklar şehrin değişik mahallelerinde yaşıyorlardı; ama Türklerle de ilişkilerini ve bir birlerine borç para vererek alış veriş yaptıklarını ve ticari ortaklık kurduklarını çok rahat bir şekilde söyleyebiliriz⁸³.

Bu dört şehirdeki sosyal yaşamda, Danışmentli ve gerekse Selçuklu dönemlerinde buraya gelen Türkmen oymak ve boylarının çoğunluğu zaten Orta Asya ve Azerbaycan'daki yaşamlarında da yerleşik bir kültüre sahip oldukları açıktır. Burada tehlikeli olan ise bu boyların beraber yaşamalarıydı ki bunu da Baba İlyas ve Baba İshak (1240) ayaklanmalarında göreceğiz. Bir de şunu belirtelim ki bu dört şehirdeki Türkmenler İran ve Azerbaycan topraklarından geldikleri içindir ki şia mezhebine yakın duran ve fikirleri bu yönde olan Türkmenlerdir. Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkmen boyları, Anadolu'ya gelirken sadece nüfuslarını değil ilim, edebiyat, fikir ve düşüncelerini de kendileriyle getirmişlerdir. İlk dönem olarak nitelendirilen Danışment, Mengucek, Artuklu ve Saltuklu dönemlerinde daha ziyade yerleşme ve bölge tanıma olarak geçmiştir. XII ve XIII. Asırlarda dört devletin ibadet yuvaları, istirahat ve yolculuk konakları, kamu yararına birçok kuruluşlar tesis etmişlerdir. Bu devletlerin bölgede ilim-edebiyat alanlarında çalışma yaptıklarını görmekteyiz. Anadolu topraklarında, İslam inançlarına bağlı insanlar tarafından ilme değer verildiğini, çeşitli ilim alanlarında uğraşıp eserler meydana getirildiğini görmekteyiz. Haçlı seferlerini bertaraf eden,

⁸³ Ömür Bakırer; a. g. m. s. 60-61; Ümit Hasan; a. g. e. s. 359.

küçük Asya'da Türk birliğini temin ve Anadolu'yu ilim, şiir, sanat ve ticaret noktasında geliştiren Anadolu Selçukluları, 1243'de meydana gelen Moğol istilası üzerine maddi ve manevi sarsıntılara ve bunun neticesinde daha bir takım siyasi cereyan ve entrikalar sonucunda zor günler yaşadığını görmekteyiz. Moğol istilası zamanında ilim hareketlerinin tamamıyla durduğu iddia edilmese de vermiş olduğu zararların daha sonraki dönemlere yansımadığını da inkâr edemeyiz.

Kaynakların verdiği son döneme ait bilgilerde, XIII. Yüzyıl 1270'den sonraki zamanlarda Münüddin Süleyman Pervane-Hatip Mehmet-Horasanlı Hoca Dehhan'ın isimlerini görmekteyiz. Bunların yazmış oldukları eserlerin kıymetini hemen burada belirtelim. Bu dönemde ileri çıkamayan tasavvufi manzumelerse, Mevlevilik, Babailik akidelerini neşreden mesnevilere daha ziyade tesadüf olunması dikkat çekicidir. Bu tarihlerden itibaren tarikat ve akidelerini neşre başlamışlardır ki, bu propagandaların esas tesiri XIV yüzyılda Anadolu sosyal hayatında belirgin olarak göze çarpmaktadır⁸⁴.

Devleti kurdukları dönemde çoğu memleketler elde etmeye ve mücadeleler vermeye başladıkları bu dönemler, Anadolu siyasi tarihini geniş veren tarihi kitaplar onların Anadolu'ya kattıkları ve miras bıraktıkları önemli kültür ve ilim müesseselerini görmemekteyiz ya da fazla incelenmemiştir. Şunu söyleyelim ki hem siyasi mücadeleleri veren bu halk bir yandan da ilim ve fikir hayatına aksatmadan yavaşta olsa devam edebilmiştir. Tabi ki bu durumun meydana gelmesinde en önemli faktörlerin başında bu hareketleri koruyup kollayan ve onlara sahip çıkan devlet adamlarının sonsuz gayret ve çabalarıydı. İlim ve fikir hayatına damgasını vuran ve iz bırakan iki kişi bizim dikkatimizi çekmektedir. Bunlar Ahi Evren ve Baba İlyas'tır. Bu insanlar Anadolu kültür hayatına çıkmamak üzerine girmişlerdir.

Orta Anadolu'da yüz küsur yıl egemen olan ve Selçuklular tarafından kaldırılan Danişment devleti döneminde, Anadolu'da yoğun bir bilimsel faaliyet göze çarpmaktadır. Danişment oğulları ortadan kaldırıldıktan sonra da

⁸⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı; a. g. e., s. 209-210.

bu devletin koyduğu bilimsel gelenekler bölgede devam etti. Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşunu takip eden ilk 150 yıl ve Danışment oğulları döneminde Anadolu’da telif edilen eserlerin hemen tamamı tıp, astronomi, matematik felsefe gibi aklî ve tabîî ilimlere dairdir. Anadolu’da bu devirde yaşayan bilim adamları bu ilim dallarında faaliyet göstermişlerdir. Burada astronomi eserlerinden birini örnek verirsek, Anadolu’da yazılmış ilk bilimsel eser olarak ta nitelendirilen Keşfü’l-Akabe, Malazgirt savaşından yirmi beş yıl sonra Gümüş Tegin Ahmet Gazi’ye sunulmuş olan bir astronomi kitabıdır. Eser tahmini olarak 1105’te yazılmıştır. Eserin yazarı İbnü’l-Kemal İlyas bin Ahmet’tir. Bu dönemde Anadolu’ya gelen Ömer bin Muhammed b. Ali es-Savi, “Akaid-i Ehli-Sünnet” adlı eserinin ön sözünde; “*Diyar-ı Rum’a geldim herkes ilm-i nücûm (astroloji) ile uğraşmakta olduğunu, dini ilimlerden bî haber olduklarını gördüm*” diyerek bu gerçeği ifade etmiştir. Bu yazar, dini ilimlere olan ihtiyacı karşılamak amacıyla eserini yazdığını da bildirmektedir. Anadolu’da felsefeye ve tabii ilimlere yönelişin sebebi, Danışmentli ve Selçuklu sultanlarının Mutezile mezhebine eğimli olmalarından kaynaklanmaktaydı⁸⁵

Bu dönemde temeli atılan ilim faaliyetleri Tokat, Kastamonu, Sivas ve Amasya gibi şehirlerde XIV yüzyıla da damgasını vuracaktır. Çoğu Türkçe’den başka lisan bilmeyen beyler, yazılan eserlerinde daha ziyade Türkçe olmasına özen göstermişlerdir. Böylelikle de eserlerden hem kendileri faydalanmış hem de halkın yararlanmasını sağlamışlardır. Bilimsel eserlerden başka halkın fütihat hislerini kuvvetlendirmek için bu devirde manzum ve mensur birçok kahramanlık hikâyeleri yazılmış ve hikâyeler halk arasında kısa zamanda yaygın hale gelmiştir. Anılan yöneticiler, bir tarafından da kendi memleketlerine ilim adamlarını getirmişler ve onlara ikram ve ihsanda bulunmuşlardır⁸⁶.

Bu devrede Anadolu’da aklî ilimler ve tabiatı ve eşyanın sırlarını inceleyip araştırmayı esas alan tasavvufî bir duruş ve düşünüş biçimi (Afaiklik)

⁸⁵ Mikail Bayram; Türkiye Selçuklu Dönemi Bilimsel Ortamı, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara, 2002, s. 259.

⁸⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı; a. g. e., s. 211.

oluşmuş iken, Moğol istilasından sonra bu duruş ve düşünüşte olan ahi ve Türkmen çevrelerin teşkilat ve tarikatları dağıtılmış akli ilimlere muhalif olan çevrelerin meşrepleri ön plana çıkmıştır. Bu durumda Anadolu'da tabii ve akli ilimler tamamen korumasız kalmıştır. Moğol istilasından sonra Anadolu'da hızlı bir mistikleşme görülmektedir. Bunun sonucu olarak bu dönemde telif edilen eserlerin büyük ekseriyeti tasavvufi-dini-edebi eserlerdir. Bunda Moğol iktidarının yanında İran çevrelerinin de büyük rolü görülmektedir. Anadolu'daki bu fikri ve ilmi gelişim ve değişimin sebeplerini maddeler halinde açıklamaya çalışalım;

1. XIII. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çok sayıda mutasavvıf ve dervişler Moğol istilası önünden kaçıp Anadolu'ya sığınmışlardır. Bu tasavvuf zümrelerinin Anadolu'da faaliyet göstermeleri sonucu fikri denge tasavvuf lehine bir gelişme göstermiştir.

2. Moğol iktidarının Anadolu halkı üzerinde yarattığı şiddetli fikri ve siyasi baskı ve gerçekleştirdiği acımasız katliamlar, Anadolu halkını bezginliğe ve ümitsizliğe sevk etmiştir. Bu durum bunalımlı ve çaresiz insanlara umut ve huzur kaynağı olan tekke ve zaviyelere rağbeti arttırmıştır. Bu gibi gelişmeler hiç kuşkusuz bilimsel faaliyetlerin yavaşlamasına veya ortadan kalkmasına zemin hazırlar.

3. Moğolların Anadolu'da gerçekleştirdikleri katliam ve zulümler pek çok aydın, kültürlü ve bilge kişilerin telef olmasına veya Moğol zulmünden kaçıp Anadolu'yu terk etmelerine sebep olmuştur. Ahi teşkilatının baş mimarı olan Ahi Evren ve arkadaşlarının Kırşehir'de katliama uğramalarını örnek gösterebiliriz.

4. Moğol hâkimiyeti, Anadolu Selçuklu siyasi hâkimiyetinin ve ekonomik gücünün zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durum, âlimlerin Anadolu'dan göçmelerine yol açmıştır. Ancak XII. Yüzyılın sonlarına doğru istiklallerini ilan eden Türkmen beyleri sınırlıda olsa bazı ilim ve fikir adamlarını himayelerine aldıkları görülmektedir.

5. Moğol iktidarının himayesini kazanan Mevlana Celaleddin-i Rumi ve etrafındakilerin Anadolu'da fikri üstünlük kurmaları da akli ilimlerin gerilemesine sebep olmuştur. Zira bu tasavvuf zümresi akli ilimlere önem vermiyorlardı. Ayrıca Moğolların da desteğini kazananlar felsefe ve pozitif ilimlerin horlanmasında baş aktörlerdendir⁸⁷.

Kastamonu ilim ve fikir olarak canlı bir bölgedir. Kastamonu'da yaşayan ve Kastamonu hükümdarı Müzafferettin ve Candaroğlu Süleyman Paşa adına eserler yazmış bir âlim olan Allame-i Şirazi, yüksek ilim adamları arasında Allame-i Mutlak diye şöhret kazanan Mahmut b. Mesud'dur. Bu âlim, Süleyman Paşa'ya "intihab-ı süleymani" adında bir eser takdim etmiştir. Ayrıca tıp ve astronomiyle alakalı İhtiyarütü'l-Muzafferî ve Nihayetü'l-İdrak fî Dirayeti'l-İflak adlı eseri de mevcuttur.

Candaroğulları döneminde ilmi gücünü koruyan Kastamonu'da birçok âlim yetişmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Seyyid Şerif talebesinden Seyyid Ali Acemi.
2. Bursalı Kadızade-i Rumi talebesinden riyazet mütehasşısı Şirvanlı Fethullah.
3. Kıraat ihtisası olan ve İsmail Bey namına tecvitle ilgili "Risale-i Münciye"yi yazan Kastamonulu Ömer.
4. İsmail Bey namına "Mi'yârü'l-Eşrar vel-Ahyar"ı telif eden Halil oğlu Yunus.
5. İsmail Bey tarafından ilim ve fazileti hürmetine kendisine kütüphane ve medrese yaptırılan Niksarlı Muhyiddin.
6. Göz tedavisine dair "Miftahü'n-Nur ve Hazâinü's-Sürur" ve "Zahire-i Muradiye" isimli Türkçe mufassal tıbbî eserlerin müellifi Sinoplu Mukbil oğlu Mü'min.

⁸⁷ Mikail Bayram; Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara, 2002, s. 262.

7. Sinoplu Mehmet.
8. Kastamonulu Türabi.
9. Kastamonulu Hamidi.
10. Kastamonulu Senayi.
11. Haki.

Bütün bu şair ve edipler Candaroğlu İsmail Bey tarafından çok hürmet ve ihsanlar görmüşlerdir. Yine muzaffereddin ve oğlu Mahmut namına Hoylu Abdülmümin'in, sarf'a dair "Nüzhetü'l-Küttâb" adlı eserinin ve bunun muhtasarı olan "Kavâ'idü'r-Resâil" adlı eserin de Kastamonu'da kaleme alındığını söyleyebiliriz⁸⁸.

Anadolu Selçukları zamanından beri ilmi faaliyeti devam ettiren Amasya'daki âlimlerden de söz etmemiz mümkündür. Burada Eratna Beylerinden âlim bir şahsiyet olan Hacı Şadgeldi Han ile oğlu Emir Ahmet'in beylikleri esnasında gerek bu beyler namına ve gerek müstakil olarak yazılan eserleri de şöyle anlatabiliriz:

1. Mehmed Celaleddini Aksarayî tarafından Hacı Şadgeldi namına yazılan "Ravzatü'l-Ulema".
2. Mevaiz ve hikmetlerden bahseden bir eserin tercümesi olan "Teferrücü'l-Ümera".
3. Aynı âlim tarafından yazılan Hacı Şadgeldi namına fıkha dair "Kitabü'l-Elleset".
4. Amasyalı İzzüddin Mehmet'in aynı zat namına telif ettiği 215 şeri münazaraya dair fıkıh alanındaki "Kitabü'l-Dürer el-Mensûr".

⁸⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı; a. g. e., s. 213-221; Claude Cahen; a. g. e., s. 340; Abdulkadir Karahan; XIV Yüzyılda İlim Hayatı, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, Ankara, 1977, s. 126.

5. Hacı Şadgeldi'nin oğlu emir Ahmet adına kaleme alınan Hüsameddin Kata'nın "Mihtah Şerhi (Belagat) ".

Bunlardan başka hacı Şadgeldi'nin fıkıh ve usule dair "el-Mesail el-Mensur" isimli bir eseri ile mühim bir kütüphanesi ve keza oğlu emir Ahmet'in de bir kütüphanesi olduğunu belirtelim⁸⁹.

Tokat ilimize gelince, Danışmentli Devletin merkezi olan Niksar, Tokat ilinin sınırları içerisinde yer alıyordu. Önceki sayfalarda bahsettiğimiz ve Ahmet Tigin'e sunulan İbn Kemal b. Ahmet'in yazdığı, "Keşfu'l-Akabe" adlı kitabın yazarı Ahmet Tigin hakkında şu cümleleri kullanmaktadır: “o yüce zatı iltizam edenler çoğunlukla fazıl ve filozofturlar. Dünyanın her tarafından bilgin kişiler o hazrete yönediler ve her biri ilmini yayması miktarınca itibar görüp, o hazretin cömertlik denizinden paylarını aldılar”⁹⁰. Bu kayıt, Malazgirt savaşından hemen sonra, Danışmentoğulları ülkesinde ilmi çalışmaların başlamış olduğunu ve Ahmet gazinin birçok ilim ve fikir adamını himaye edip, çalışmalarına imkân sağladığını açıkça göstermektedir. Ayrıca Keşfu'l-Akabe adlı eserin Danışment oğlu Ahmet gaziye (1105) sunulmuş olması, sanıldığı gibi Anadolu'da ilmi ve fikri eserlerin, XII. yüzyılın ikinci yarısında değil, XI yüzyılın son çeyreğinde ve Danışmentli ülkesinde yazılmaya başlandığını ortaya koymaktadır⁹¹.

II. Kılıç Arslan Danışmentlileri ortadan kaldırdıktan sonra Tokat ve havalisi oğlu Rukneddin Süleyman Şah'a geçmişti. Süleyman Şah Danışmentoğlu Ahmet Gazi gibi ilimi sever, fazıl, filozof bir insandı. Devrin tarihçisi mutaassıp bir Şafi'i olan İbnu'l-Esir onun hakkında şöyle demektedir “İtikadı bozuk, felsefi inançlar taşıyan kişiler, ona sığınır ondan yardım isterlerdi ve ona hürmet gösterirlerdi. Yalnız o halkın tepkisini çekmemek için bunu dışa vurmaz ve halka yansıtmazdı.” Süleyman şahta Tokat'ta değer verdi ve onu bir ilim merkezi olması için elinden geleni yaptı. Gene İbnu'l-Esir çeşitli mezhep ve düşüncelere sahip olan bilim adamlarının onun huzurunda

⁸⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı; a. g. e., s. 218.

⁹⁰ Sefer SOLMAZ; Danışmentlilerde Kültür ve Sanat, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara, 2002, s. 64.

⁹¹ Sefer SOLMAZ; a. g. m., s. 63.

tartıştıklarını ve münakaşa ettiklerini yazmaktadır. İbn Bibi, İsraki filozof Maktul Şihabuddin Sühraverdi'nin, "Pertevhane" adlı eserini Süleyman Şah'a ithaf ettiğini yazmaktadır. Zaten Sühraverdi bir süre Süleyman Şah'ın himayesinde Tokat'ta bulunmuştur. Tokat'ta çok hürmet ve saygı gören Maktul Şihabuddin Sühraverdi 1213 yılında, Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Meliku'z-Zâhir tarafından zındık olduğu iddiasıyla Halep'te öldürüldü. Gene İbn Bibi, Genceli Nizami'nin 1203 yılında "Mahzetül-Esrar" adlı eserini Tokat Emiri Süleyman Şah'a sunduğunu belirtmektedir⁹².

Ahi teşkilatının önemli şahsiyetlerinden ve Ahi Evren'in talebelerinden olan Nuru'd-Din adlı zat Tokatlı idi. Ayrıca Ahi "Fütüvvetnâmesi"ni yazan Mevlana Nasurid-Din de Tokatlıdır. Ahiler, Tokat'ta çok güçlüydüler. Danışmentli ülkesinin Emiri Pervane Süleyman Şah'ın "Ekberiyye" denilen gizli bir hareketi himaye etmeleri sonucunda Sadü'd-Din Konavi'nin talebelerinden Müeyyedü'd-Din Cendi (1301), Erganili Saidü'd-Din (1292) ve Fahrü'd-Din Iraki (1289) Tokat'a yerleşmiştir. Pervane Süleyman bu bilgin ve mutasarrıfları himaye edip onlar için medrese ve tekke inşa ederek Tokat'ta ikamet etmelerini sağlamıştır. Bunlardan Müeyyedü'd-Din, İbnü'l-Farabi'nin "Fususu'l-Hikem" adlı meşhur eserinin ilk şârihi olup "Nafhatu'r-Ruh" ve "Tuhfetu'l-Fütûh" adlı eserlerini 1284'te Tokat'ta yazmıştır. "Asar-i Ahad" eserini de Süleyman Şah'ın oğlu Mehmet'e sunmuştur. Fahrü'd-Din Iraki de "Lema'ât" adlı eserini Tokat'taki zaviyesinde telif etmiştir. Ferganalı Saidü'd-Din ise Arap şairi İbn Farız Divanını 1232'de şerh etmiştir. Ayrıca bu âlimin "Munteha'l-Medârik" ve "Menâhicül-İbad" adlı eseri de meşhurdur⁹³.

Ahi Evren'nin hayatı ve kişiliği hakkında kısaca bilgi verelim; Ahi Evren Şeyh Nasiruddin Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmet el-Hoyi'dir (1172–1262). Hoy; Van şehrinin 70-80 km. uzağındaki bir İran şehridir. Ahi Evren bu şehirde doğmuştur. Sonra Harezşahlar yönetiminde Herat'ta ders vermekte olan Fahrüddin Razi'nin (Ebu Abdullah Mahmud Razi: 1149-1209) derslerine devam etmiş ve onun hizmetinde bulunmuştur. İlk tasavvuf terbiyesini

⁹² Mikail Bayram; Selçuklu Dönemi Tokat Yöresindeki İlmî ve Fikrî Faaliyetler", *Türk Kültüründe Tokat*, Ankara, 1987, s. 32-34.

⁹³ Mikail Bayram; a. g. m., *Türk Kültüründe Tokat*, s. 35.

Horasan ve Maveraünnehr'deyken Ahmet Yesevi'den (1068) almıştır. Daha sonra hac için Mekke'ye gittiğinde Evhadüddin Kirmani (Evhadüddin Ebu Hamide el-Fahr el Kirmani: 1168-1248) ile tanışmış ve ona intisap etmiştir. Evhaddüddin, menâkıbnâmesine göre Kirman Selçukluların Sultanı Turan Şah'ın oğludur. Ahi Evren, Evhadüddin ve Muhyiddin el Arabi ile beraber Anadolu'ya gelmiş ve Kayseri'ye yerleşmiştir. Ahi Evren hocası Evhadüddin Kirmanî ile Anadolu'yu gezmiş ve Ahi teşkilatını kurmuştur. Teşkilatçılık özelliği ile tanınan bu zatın birçok eseri mevcuttur bunların bazıları şöyledir:

1. Metali'u'l-İman
2. Tabsiratü'l-Mübtedi
3. Menahici Seyfi (Şafi İlmihali)
4. Risale-i Arş
5. Cihadnâme.

Bu şahsiyetin özelliği Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin ilim, fikir ve iktisadi hayatına damgasını vuracak olan Ahilik teşkilatının kurucusu olmasından kaynaklanmaktadır.

Babailik ayaklanması ile adından bahsettiren Baba İlyas, Amasya'nın Çat köyünde kendi halince müritleri ile yaşayan Şia mezhebine mensup bir dervişti. Babailik hareketini kısaca şöyle tanıtmak mümkündür: Baba İlyas ile arası daima iyi olan I. Alaaddin Keykubat'tan sonra yerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmişti. Sultanın yanındakiler müritlerinin fazlalığını gerekçe göstererek Şeyh İlyas aleyhine bazı kuşkular üretmeye başladılar. Amasya'ya gelerek sultana isyan edeceğini ileri sürüp ortalığı karıştırmaya çalışmışlardı. Bu çerçevede Baba İlyas'ı kıskanan Çat köyü kadısı Köre'nin faaliyetleri dikkat çekmekteydi. Sultan Gıyaseddin tahta çıkışı nedeniyle Amasya'da görevli olan Ruzbe Sultana hediye olarak at almak ister. Kadı Köre, Ruzbe'ye, Baba İlyas'ın atını almasını tavsiye eder. Ruzbe adam göndererek atı almak istediğini söyler. Fakat gönderilen iki adamdan birinin dervişler tarafından öldürülmesi daha sonra gönderilen on kişiden ikisi at tarafından tepilmesi

sonucunda ölür ve bütün dikkat buraya çekilmiş olur. Köre Kadı, Baba İlyas, hükümdara atını vermek istemiyor, hükümdara karşı geliyor hatta peygamberliğini ilan etti diyerek propaganda yapmaya başlar. Bu olaylar neticesinde Ruzbe iki yüz kişilik bir kuvvetle Baba İlyas zaviyesine gider ve olaylar böylece başlamış olur. Kontrolden çıkan olayları bastırmak için yanındakilerin sultana gitmemesi yönündeki ısrarlarına rağmen ordusuyla Amasya'nın Çat köyüne yürür ve köyü kuşatır. Sultanın geleceğini öğrenen Baba İlyas müritleriyle beraber Amasya kalesine sığınır ve fitneyi körükleyecek her türlü olay ve davranışlardan kaçınmalarını müritlerine söyler. Bu esnada güneyde de hareketlilik görülür. Baba İlyas'ın müritlerinden Baba İshak, hükümet adamları ile sürtüşmeleri ve anlaşmazlıkları bahane ederek Kefersut'ta (Adıyaman) ayaklanır. Topladığı adamlarıyla Amasya'daki şeyhini kurtarmak için güneyden kuzeye doğru harekete geçer⁹⁴.

Fuat Köprülü'ye göre; Babai İsyanı, Türkmen boyları arasında müfrit Şii akaidi ve Bâtıniye fikirleri neşreden babaların Anadolu'da yaptıkları ilk devir siyasi hareketidir. Bu kıyam, Babailer kıyamı (673 h.) adı ile tanınmaktadır. Şemişat havalisinde Kefersut nahiyesinde yetişmiş "Baba İshak", Anadolu'nun muhtelif sahalarındaki Türkmenler arasında birçok taraflar toplamış ve bunları devlete karşı kışkırtmıştır⁹⁵.

Baba İlyas, Baba İshak'ın isyan ettiğini öğrendiğinde gizlice haber gönderir ve Amasya'ya doğru gelmemesini söyler. Ancak Baba İshak bunun tam tersini yapmak istediğini söyler. Sonra Baba İshak Adıyaman'dan hareket ederek Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu'da bazı şehirleri ele geçirir. Amasya'ya gelir burada şeyhini kurtaramayan Baba İshak yönünü Konya'ya çevirir. Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında Selçuklu ordusu tarafından yenilgiye uğrayan Baba İshak ve yanında eli silah tutan bütün adamları burada öldürülür⁹⁶.

⁹⁴ A. Yaşar Ocak; *XIII Yüzyılda Anadolu'da Babailer İsyanı*, İstanbul, 1980, s. 127-129; Etmem Erkoç; *Ayık Paşa ve Oğlu Ehlvan Çelebi*, Çorum, 2005, s. 28-29.

⁹⁵ Fuat Köprülü; *Anadolu'da İslamiyet*, Ankara, 2005, s. 36-38.

⁹⁶ A. Yaşar Ocak, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Baba İlyas Maddesi, İstanbul, 1994, c. 4, s. 368.

Baba İlyas'ın ise nerede ve ne zaman öldürüldüğü veya öldüğü bilinmemektedir. Fuat Köprülü, Amasya'da yakalanıp orada idam edilen kişinin Baba İshak olduğunu ifade etmektedir⁹⁷. Ahmet Yaşar Ocak ise Amasya'da yakalanıp öldürülenin Baba İlyas, Malya'da idam edilen şahsın ise Baba İshak olduğunu ileri sürmektedir⁹⁸.

Babailik hareketini kısaca değerlendirirsek şunları söyleyebiliriz: Babai isyanın başlama işaretini kim verdi veya isyanı kim başlattı tartışmasını bir yana bırakacak olursak, isyan hakkında tarihçiler çok farklı düşünürler. Özellikle Fuat Köprülü sabık ve batini hareketi olarak düşünür. Elvan Çelebi ise (ki Baba İlyas'ın torunudur) "Menakibü'l-Kudsiyye"sinde Baba İlyas ve Baba İshak hakkında övgü dolu cümleler kurar ve onu Hızır İlyas olarak tanımlar. Böylece isyanın baş aktörlerini efsaneleştirmiş olur. Bunlardan farklı olarak Mikail Bayram bu konuda şöyle der: "Devlet yanlısı olan devrin tarihçileri veya resmi tarihçiler, ardı arası kesilmeyen bu Türkmen isyanlarından bahsederken tarafsız olmadıkları, birçok gerçekleri gizlemeye çalıştıkları eserleri de gayet açıktır. Bu tür tarihi eserlerin devlete karşı isyanların gerçek yönünü yansıtmayacağı ve devlet memuru olan tarihçilerin bu olaylar karşısında tarafsız kalamayacağı meydandadır." Bu son araştırmacı, burada şu noktaya dikkat çekmektedir: Türk devletlerinin kurucu unsuru olan ve Anadolu Türkmen devletlerine her şeylerini veren bu insanların yanlış anlatılmaması ve hiçbir zaman dışlanmaması gerekir⁹⁹.

V. Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Kastamonu, Çorum ve Amasya'nın Mimari Özellikleri

Türklerin Orta Asya vahalarından ve steplerinden batıya yönelmeleri, Yakındoğu sanatına yeni bir güç ve yeni boyut katmıştır. Bu olay Helenizm ve İslam dininin yayılması kadar önemlidir. Yüzyıllar onlarca medeniyete ev sahipliği yapan ve medeniyetlerin eserlerini barındıran Anadolu'nun yeni sahipleri artık Türkmenlerdir. Orta Asya verileriyle karışan yerel sanat

⁹⁷ Fuat Köprülü; a. g. e. s. 42.

⁹⁸ Ahmet Yaşar Ocak; a. g. e., s. 368-369.

⁹⁹ Mikail Bayram; Babailer İsyanı Üzerine, *Hareket Dergisi*, Mart (1981), s. 18.

birlikleri, çevresel işlevlerle beslenen yeni bir yaratı oluşturmuştur. Çoğu göçebe olan Türk toplumu, İslam dinini benimsedikten sonra İslam'a uygun sanat ürünleri üretmeye başlamıştır. Uygarlığın tüm aşamalarında toplumun sosyal yapısı, ekonomik ve teknolojik imkânları ve değer yargılarıyla doğrudan ilişkili bir eylem alanı olduğu kadar toplumsal ve kültürel değişimleri en nesnel biçimde yansıtan mimarlık olmuştur. Dokuma, deri, kerpiç, toprak ya da ahşap gibi ilkel yapı malzemeleriyle fiziksel çevresini biçimlendirmiş olan göçebe toplumu, yakın doğunun yapım düzeyini ve teknolojisini zaman içinde benimsemiş ve gelişmeye kendi katkılarını sunmuştur. İslam dinine paralel olarak gelişen mimari düzenin başında cami gelmektedir. Caminin cemaatin toplandığı yer olması ve burada ezan okunması, abdest alınması ve hutbe irat edilmesi gibi faaliyetlere kucak açması, bu yapının gelişmesine belirleyici etken olmuştur. Fethedilen ve kurulan köy, nahiye, şehir gibi yerleşim birimlerinin merkezinde olan bu yapı, bölgenin en önemli sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel müesseselerinin başında gelir. Bunun içindir ki özellikle XIV. yüzyılda cami işçiliği üzerinde durulmuş ve bu alanda oldukça farklı motifler meydana getirilmiştir. Ağaç direkli camilerin ahşap tavan konstrüksiyonu ve sütun başlıkları, Selçuklu geleneği olup bu yüzyılda da canlılığını sürdürür. Ağaç işçiliğinin diğer önemli bir grubunu kapı ve pencere kanatları teşkil eder. Kastamonu kasaba köyündeki 1366 tarihli Candaroğlu Mahmut Bey Camii, Kastamonu'daki 1353 tarihli İbni Neccar Camii ve Çorum'daki 1301-1302 tarihli Hamit (Muzaffer Paşa) Camii minberleri; Müzafferüddin Beyler Çelebi tarafından yaptırılmıştır¹⁰⁰.

Camiden sonra medreseler gelir. Bu müesseseler, İslam dini içinde değişik inanç gruplarının toplandıkları, toplumun bilimsel ve eğitsel faaliyetlerinin yürütüldüğü başlıca merkezdi. Ayrıca ticaret için konaklamaları ve ihtiyaçlarını karşılamaları için kervansaraylar, temizlik için hamamlar, sosyal ihtiyaç olan suyun şehirde dağıtılması çeşmeler ve kendi mezarlarını için türbe ve anıt taşları bunların başında gelmektedir¹⁰¹.

¹⁰⁰ Yıldız Demiriz, XIV yy da Ağaç işleri, *XIV yy Türk Sanatı*, Ankara, 1977, s. 61-63.

¹⁰¹ Ayla Ödekan; a. g. e. C. I, s. 365-367.

Bu tipi ile yapıların yaygın oluşunun birinci sebebi, vakıf müesseslerinin Selçuklular ve Beylikler döneminde çok gelişmiş olmasıdır. Dört şehirde de inceleyeceğimiz gibi bu yapıların bazılarını burada anlatmaya çalışacağız. Belirli bir amaca yönelik ve amaca uygun bir biçimde tasarlanmış olan değişik yapı türleri zaman içinde planlama, malzeme, yapım tekniği ve malzeme açısından gelişme gösterir. Anadolu XII-XIII. yüzyıllarda mimarlık alanında çeşitli denemelerin uyguladığı bir coğrafyadır. Anadolu, Orta Asya, İran-Azerbaycan ve yerel yapı kaynaklarından yararlanarak Anadolu Türk mimarisini oluşturmuştur. Anadolu Türk mimarlığının genel karakterini kesme taş malzeme, taş işçiliğine dayanan süsleme ve yalın bir mekân etkisi meydana getirir. Tuğla, sırlı tuğla mekanik cıva ve bazen de alçı genellikle süsleme malzemesi olarak kullanılmış çok az örnekte Büyük Selçuklu mimarlığının genel karakteri olan tuğla malzeme, süsleme amacı dışında, yapı malzemesi olarak da ele alınmıştır. Anadolu Selçuklu çağı mimarlığının diğer bir özelliği de cepheler ve ışıklandırma stilidir. Dışa açık geniş pencere düzeni, özellikle erken dönemde, görülmemektedir. Bu stile göre üst yüzeyde yer alan tepe pencereleri ile yapıların ortalarında örtüde meydana getirilen açıklıklar ışıklandırmayı sağlamaktadır. Bu orta açıklıkların, her tip yapıda, iç avlunun geleneği yaşattığı düşünülebilir. Cephelerde taç kapılar genel bir özelliktedir. Çoğunlukla mukarnaslı niş biçimindeki kemerli kapılar birkaç sıra ve çeşitli taş işçiliği gösteren bordürlerle çerçeve içine alınmıştır. Cephelerde, taç kapıların iki yanında veya cephelyi sınırlayacak biçimde iki yanda minareler, bazı merkezlerde, özellikle 13. yüzyılın ortasından itibaren yaygınlaşmıştır¹⁰².

Anadolu Beylikler ve Selçuklu çağı Anadolu Türk şehirlerindeki (Çorum-Tokat-Amasya-Kastamonu) mimarlığında, günümüze ulaşabilen anıt niteliğindeki mimarlık ürünlerinin büyük kısmı, dini mimarlık örneklerindedir. Camiler bunların en ilgi çekicileridir. Dini eğitim yanında, din dışı eğitimde yapılan ve çağının yükseköğretim kurumları olan medreseler, ikinci grubu meydana getirirler. Kervansaraylar isen gelişmiş biçimiyle Anadolu'da Selçuklu çağında ortaya çıkmış olan Orta Çağın önemli mimarlık örnekleridir. Bunları şehirdeki yapım tarihleri ile birlikte vereceğiz.

¹⁰² Ara Altun; *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarlığı*, Ankara, 1997, s. 23.

A. Çorum'da Mimari Eserler

Çorum'da Anadolu dönemine ait mimari kalıntıların bulunmayışı, kent in bu dönemde ne ölçüde bir yerleşim merkezi olduğu, nüfus yoğunluğu ve uğraş alanları ile ilgili soruları cevapsız bırakmaktadır. Buranın gerek Selçuklular, gerekse Beylikler döneminde “sönük bir kasaba” olduğu görüşü de belirtilmiştir. Bu sönüklük hakkındaki bilgi azlığı beklide kervan yolları üzerinde bulunmayışından ileri gelmektedir. Her ne kadar fazla göze çarpsa da burası da en nihayetinde Türkmen yerleşim bölgesi idi. Burada Danışmetliler mi yoksa Selçuklular döneminden kalma olduğu tam olarak bilinmeyen 34 mimari özellik ve yapı vardır. Ne yazık ki bunlar hakkında da detaylı bilgiye rastlanmamaktadır¹⁰³.

Çorum merkezdeki Murad-ı Rabi (Ulu Cami) en çok bilinenidir. 22 Ağustos 1306 tarihlidir. Ahmet b. Davut'un emriyle yaptırılmıştır. Çatma künde kari tekniğindedir. Yıldızlı ve iç içe geçmiş çok genli geometrik taksimatın içlerindeki süslemeye Rumi motifler hâkimdir¹⁰⁴. Taş yağma ile yapılan cami Selçuklu döneminde yapıldığı sanılmaktadır. Fakat kim tarafından ve ne zaman yapıldığı hakkında bilgi yoktur. Çorum Kalesi ise büyük bir ihtimalle Roma döneminden kalma olup içindeki İç Kale Cami Selçuklar dönemine aittir¹⁰⁵.

Kavşut Cami (1202), Alaca Hüseyin Gazi Medresesi (XIII. YY.), Alaca Kale Hisar Medresesi (Behram Şah Medresesi XIII. YY.), Hüseyin Gazi Türbesi (Mahmudiye Köyü XIII YY.) ve Osmancık Kalesi, bu yapıların hepsi Selçuklu dönemine ait mimari yapılarıdır.¹⁰⁶. Yine burada 1266 tarihli Hüseyin Timurtaş vakfiyeleri söz konusudur. Bu vakfiyelerden birinde kervansaray bulunduğu tahmin edilmektedir¹⁰⁷. Bu arada Beylikler ve Selçuklu dönemlerinde Çorum ve merkez ilçelerinde diğer mimari eserlerin de bulunduğunu, fakat bunların doğal afetler de dâhil çeşitli sebeplerden dolayı yıkılıp ortadan kalktığını düşünebiliriz.

¹⁰³ Ömür Bakırer; a. g. m., s. 61.

¹⁰⁴ Yıldız Demir, s. 63.

¹⁰⁵ Ali Boran; *Anadolu'daki İç Kale-Camii ve Mescitleri*, Ankara, 2003, s. 60-61.

¹⁰⁶ Çorum İl Yıllığı, 1976.

¹⁰⁷ Ömür Bakırer; a. g. m., s. 65.

B. Amasya'da Mimari Eserler

Amasya, Çorum'a sınır olan bir şehrimizdir. Beylikler ve Selçuklu dönemine ait fazla mimari yapı olmamasına rağmen yıldızı hep parlak olan şehirlerimizdendir. Mimari olarak Çorum'dan daha fazla geliştiğini görüyoruz. Bu şehrin ticaret yolları üzerinde yer alması, gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır.

Mimari eserlere gelince; Amasya Burmalı Camii (1237-1247)¹⁰⁸ ve üç satırlı olan Amasya Gök Medrese Camisi (1226–1267), örtü sisteminde çok sayıda kubbe kullanılmasıyla kubbeli strüktüre geçiş dönemi için önemli bir örnektir. Gök Medresesi ise; Selçuklu Dönemi eseridir. 1266-1267 yıllarında, o sıralar Amasya valisi olan Şerafeddin Torumtay tarafından yaptırılmıştır. Bu nedenle Torumtay Camii olarak da bilinir. Caminin doğu duvarına bitişik olarak yaptırılan türbenin, turkuaz rengi, mavi çini ve sırlı tuğlalarından dolayı "Gök Medrese" adını almıştır. Bu türbe dikkate alınmadığı takdirde, Gök Medrese'nin dikdörtgen bir planı olduğu görülür. Dış mekânı kalın, masif duvarlarla kaplıdır. Ana giriş kapısının iki yanında bulunan pencereler ve caminin doğu yönündeki dört pencere vasıtasıyla aydınlanmaktadır. Aslında bina, medreseden çok, Selçuklulara özgü ulu cami tipindedir. Ağaç oymacılığının en güzel örneklerinden biri olan cami kapısı şu anda Amasya Müzesi'nde sergilenmektedir. Cami içi 15 bölümden oluşur. Hemen her bölümün üzerinde kubbe ve tonoz (bir mimari örtü elemanı) vardır. Ortada yer alan kubbe ise en büyüğüdür. Yapıda tam bir simetri hâkimdir.¹⁰⁹

Burmalı Cami ise; II. Gıyaseddin Keykubat'ın veziri Ferruh Bey'in kardeşi hazinedar Yusuf Bey tarafından (1237-1247) yaptırılmıştır. Camii'nin avlusunda Ferruh Bey'e ait bir de mezar vardır. Saraçhane Camii 1372'de Amasya Emiri Şadgeldi Paşa tarafından inşa edilmiştir.¹¹⁰ Burada Danışment eseri olan ve Fethi Gazi tarafından kiliseden camiye dönüştürülen Fethiye

¹⁰⁸ Semavi Eyice; Burmalı Minare Camii ve Türbesi, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul,1992, C. 6, s. 444-445.

¹⁰⁹ Selda Ertuğrul; Gök Medrese, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C. 14, s. 140-142.

¹¹⁰ Ayla Ödekan; a. g. e., s. 417.

Camii (1116) adında bir cami de bulunmaktadır. Tacaeddin Mahmut Çelebi'nin yaptırdığı Gümüşlü Camii (1326) ise İlhanlı eseridir¹¹¹.

Darüşşifa denilen binalar, Selçuklu ve Osmanlı döneminde hastaları iyileştirme amacıyla inşa edilmiş yapılardır. Amasya'da bulunan Darüşşifa'yı (Bimarhane) diğerlerinden ayıran en önemli özellik, bütün dünyada, akıl hastalarının müzik ve su sesiyle iyileştirildiği ilk yer olmasıdır. İlhanlı hükümdarı Sultan Muhammed Olcaytu'nun hanımı İlduş Hatun için yapılan Darüşşifa'nın inşaatına 1308 yılında başlanmış ve bina 1309 yılında tamamlanmıştır. Amasya Darüşşifası, günümüzdeki, hastanesi olan tıp fakültelerine benziyordu. Yani bir yandan öğrencilere tıp bilgileri veriliyor, diğer yandan da hastalar tedavi ediliyordu.¹¹²

Amasya türbeleri ise; Halifet Gazi Türbesi, Şamice Mahallesi Torumtay Sokağında yer almaktadır. Kitabesinde 606(1209-1210) yılında inşa edildiği anlaşılan medresenin güney duvarı ve doğu bölümü kısmen ayakta. Yapının banisi 622 (1225) tarihli medrese vakfiyesi elimizdedir. Amasya valisi Danışment Emiri Halifet Gazi (1226) için yaptırılmıştır.¹¹³ Torumtay Türbesi, Gök Medrese karşısında Gıyasettin II. Vali Seyfettin Torumtay (1279) için inşa ettirilmiştir.¹¹⁴

Es-Seyyid Necmeddin Yahya er Rufai Türbesi; 764/1362-1363 bugün burada mevcut bulunmayan zaviye binası malum zat tarafından yaptırılarak evkafını 771/1369-1370 de tanzim etmiştir. Türbe binasının içinde bulunan ve künde kari tekniğiyle tezyin edilmiş olan ahşap sandukanın ayak uçundaki 1369-1370 tarihli kitabesine göre binanın da aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceği tahmin ediliyor. İbni Batuta'nın seyahatnamesindeki bilgilerden, er Rufai'nin evlatlarına ait türbelerin de Taşova ilçesine bağlı Sonusa (Uluçay) beldesinde olduğunu öğreniyoruz¹¹⁵.

¹¹¹ Amasya İl Yıllığı, 1978.

¹¹² Gönül Cantay; Amasya Darüşşifası, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 3, s. 5-6.

¹¹³ Aynur Durukan; Hilfet Gazi Medresesi ve Türbesi, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 30-31.

¹¹⁴ Ara Altuğ, a. g. e., s. 32.

¹¹⁵ Erol Yurdakul; Amasya Yol-Pınar Köyünde Bulunan İslami Yapılar, *Vakıflar Dergisi*, c. 24, Ankara, 1994, s. 178-179.

İltekin (Çağlayan) köprüsü; Danişment Emiri Hüsameddin İletkin Gazi tarafından 1076'da Amasya-Çorum sınıra 6 km uzaklıkta inşa edilmiştir. Bu köprü Yeşilirmak üzerine kurulmuştur. 6 yuvarlak gözü bulunmaktadır¹¹⁶. Kuş köprüsü; Selçuklu hükümdarı Sultan Mesud'un kızı Hundi Hatun tarafından yaptırıldı. (Hundi Köprüsü olarak ta bilinir)¹¹⁷. İstasyon (meydan) köprüsü ise Amasya valisi Şadgeldi Paşa (1360-1382) tarafından inşa edilmiştir.

Darüşşifa (bimarhâne); İlhanlı Devleti hükümdarı Olcayto Mehmet Hudabenti ve eşi İlduz (Yıldız) hanımın köleleri Amber b. Abdullah 1308-1309 tarafından yaptırılmıştır.

Amasya'daki kervansarayları ise; Çakallı Hanı (Amasya-Samsun), Cıncınlı Hanı (Tokat-Sivas), Dazyı Hanı (Amasya-Tokat), Ebul Kasım Hanı (Niksar-Amasya), Ezine Pazar Hanı (Amasya-Tokat), Mahber Hatun Hanı (Amasya-Tokat) şeklinde sayabiliriz¹¹⁸.

Kızlar Sarayı İç Kalenin üzerinde bulunan mağaraların altındadır. Sinop mutasarrıfı (valisi) İsfendiyar Bey'in torunu Doğrak Hatun Amasya'ya geldiği zaman Selçuk Sarayına girmemiş, böylece onun için Kızlar Sarayı yaptırılmıştır. Bu sarayın yapımından sonra İsfendiyar Beyleri, çevrede yaptıkları fetih ve savunmalarda Amasya'yı bir üs gibi kullanmışlar ve Kızlar Sarayında ikamet etmişlerdir. Kızlar Sarayı, 150 yıldan uzun bir süre Osmanlı şehzadelerine, hatunlarına ve valilerine mekân olmuş ve 1852 yılına kadar faal bir biçimde hizmet vermiştir. Bu tarihten sonra burası Amasya ayanlarına terk edilmiştir. Daha sonra tamamen harap olmuştur.

B. Kastamonu'da Mimari Eserler

Kastamonu Karadeniz'e ve doğal liman özelliği olan Sinop'a sınır şehrimizdir. Ayrıca Kuzey (Kırım) ile olan ticarete önemli bir uğrak noktası

¹¹⁶ M. Baha Tanman; *T. D. V. İslam ansiklopedisi*, Danişmend Maddesi, C. 8, İstanbul, 1993, s. 477.

¹¹⁷ Müjgân Cumbur; Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı, *Erdem Dergisi*, C. 9, S. 26, Ankara, 1996, s. 596.

¹¹⁸ Osman Turan, Selçuk Kervansarayları, *Bellekten*, S. 39, s. 475.

olması hasebiyle Beylikler ve Selçuklular döneminde birçok yapı inşa edilmiştir.

Atabey (Kırkdereklî) Camii; Çobanoğulları zamanında Atabey Muzafferettin Yavlak Arslan tarafından 1273 yılında yaptırılmıştır. Caminin banisi olan malum Atabey buranın avlusunda kendine ait bir türbe inşa ettirmiştir. İbn-i Neccar Camii; Candaroğlu Adil Bey tarafından (1353) yılında inşa edilmiştir. Tahta oymacılığının şaheserleri arasında yer alan camiinin mihrabı bu sanatın en güzel örneklerini teşkil eder¹¹⁹.

Mahmud Bey Camii; dinî müessese, Candaroğulları Adil Bey tarafından 1366-1367 yılında yaptırılmıştır. Kastamonu'ya 20 km uzaklıktaki kasaba köyündedir. Camiinin mimari olarak birçok özelliği bulunmaktadır. Renk olarak oldukça canlı olup 600 çeşit renk görebilmekteyiz. Ayrıca oymalar ve kabartmalar tekniği yönünden oldukça farklıdır.¹²⁰ Amasya iç kale camii veya diğer adıyla Halil Bey Camii; merkeze bağlı Kemerli Köyü Emir İsmail'in oğlu Halil Bey döneminde yaptırılmıştır. Kötürüm Beyazıt Camii; Araç ilçesi Candaroğulları XIV. Yüzyıl'da hükümdar Beyazıt (kötürüm) tarafından yaptırıldı. Kure-i Hadid Camii; Araç ilçesinde Kure-i Hamid Köyünde 1451'de Candaroğlu İsmail Bey tarafından yaptırıldı¹²¹.

Kastamonu Küpeceğiz Mahallesi'ndeki Yılanlı Sokak'ta bulunan Darüşşifa'ya gelince, yedi dizelik kitabesinden öğrenildiğine göre; Çobanoğulları döneminde Muineddin Süleyman Pervane'nin oğlu Ali tarafından 1271'de yaptırılmıştır. Bu kitabenin altında üç yönlü bir başka kitabede de mimarının da Kayserili Sadi olduğu yazılıdır. Darüşşifa Kastamonu'nun en eski yapılarından birisidir. Sultan II. Mahmud döneminde bir yangın geçirmiş, bunun ardından onarılmıştır. Sultan II. Abdülhamit zamanında, 1891'de yeniden onarılmıştır. Bu darüşşifa batı duvarındaki beyaz mermer üzerine işlenmiş yılan motiflerinden ötürü halk arasında Yılanlı Darüşşifa olarak tanınmıştır. Abdülkadir Geylani'nin oğlu Abdülfettah-ı Veli

¹¹⁹ Oktay Aslanapa, XIV. Yüzyılda Mimari (Candaroğulları Sanatı), XIV' yy'da Türk Sanat, Ankara, 1977, s. 38.

¹²⁰ Mahmut Akok; Kastamonu'nun Kasaba Köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camii, *Belleten*, C. X, S. 38, Ankara, 1946, s. 293-294.

¹²¹ Yaşar Erdemir; Tokattaki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri; *Türk Kültüründe Tokat*, Ankara, 1987, s. 298.

tarafından Kadiri Dergâhı haline dönüştürülmüştür. Günümüzde harap bir durumda olan yapının 1271 tarihli porteli ve sağ ön duvarı ayakta kalmıştır. XIII. yüzyıl Selçuklu taş süsleme özelliklerini gösteren bu kapı üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Partal yanlarda ve ortada geometrik geçmeli, iki yanında da biri geniş biri dar olmak üzere Rumilerden meydana gelen şeritler bulunmaktadır. Ayrıca portelin yan nişleri geometrik motifler ve rozetlerle bezelidir. Kastamonu-Merkez-Kurşunlu (İsmail Bey) Hanı; Candaroğlu Beyi İsmail Bey tarafından 1460 yılında yaptırılmıştır. Yapı iki katlı ve avluludur. Avlusu 19x19 m. boyutlarındadır. İçte iki katta toplam 51 oda bulunmaktadır. Odaların önünde revaklar yer almaktadır. Hanın dış cephesinde 11 adet dükkân yer almaktadır. Yapının iç duvarları yontu taşı, dış duvarları moloz taş kaplıdır. Bizans döneminden kalan Taşköprü ilçesi Gökçe Ağaç köyündeki bir yapı, ilk olarak kilise idi. Hıristiyan nüfus köyü terk edince bu yapı kiliseden kervansaraya dönüştürülmüştür. Bunun yanında Deve Hanı, Candaroğlu İsmail Bey (1443-1460) tarafından yaptırılmıştır. Atabey Hanını Candaroğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan yaptırmıştır. Darüşşifayı ise 1271'de Çobanoğulları döneminde Müinüddin Süleyman Pervaneoğlu Ali yaptırmıştır¹²².

D. Tokat'ta Mimari Eserler

Tokat iç Anadolu'nun mimari açıdan en zengin şehridir. Özellikle Türklerin ilk yerleşim alanlarından olması ve sanata önem veren Danışmentoğulları Devletinin de sınırları ve daha sonra merkezleri arasında yer alması bunun başlıca nedenlerindedir.

Tokat Camilerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Niksar Ulu Camii (Danışment).
2. Niksar Cin Camii (Selçuklu).
3. Niksar Çöreği Büyük Camii (İlhanlı).
4. Rüstem Çelebi Camii (İhanlı).
5. Garibler Camii (Danışment).
6. Turhal Dazya (Gümüş Top Köyü Ömer Paşa) Camii (İlhanlı).

¹²² Kastamonu İl Yılığ; 1982.

Çamlıbel Mescidi (Selçuklu).

7. Tokat, Alaca Mescidi (Selçuklu).

8. Niksar Kale Mescidi (Selçuklu).

9. Tokat Hacı Turhal Mescidi (Selçuklu).

Kitabesi bulunmayan Pazarcık Mahallesindeki Garipler Camii, Danişmentli devletinin ilk hükümdarı Danişment Gazi tarafından yaptırılmıştır. Fazla süslemesi ve gösterişi yoktur ama kubbenin ilgi çekici tasarımı vardır. Niksar kale hapisane (Selçuklu) ve Erenler Kümbeti (Selçuklu) diğer yapılardandır. Tokat'ta, Ali Paşa Camii ve doğusundaki Sultan Hangâhı 1288'de Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un hükümdarlık devrinde Melike Safvetü'd-Dünya ve'd-Din tarafından yaptırılmıştır¹²³.

Tokat'ta inşa edilen medreseler de önemli bir tutar. Çukur-Yağı Basan Medresesi (Danişment) diğer adıyla Çukur Medrese, Danişment devrinde 1151 yılı civarında yapılmıştır. Medrese moloz taştan yapılmış olup, kare planlıdır. Kapalı medrese örneklerindedir. Güneyinde ve doğusunda birer eyvanlı olan medresenin aydınlık fenerli kubbesinin büyük bir kısmı çökmüştür. Yapı I. İzzettin Keykavus döneminde 1247 tarihinde onarılmıştır. Günümüzde oldukça harap halde olan yapının acilen onarıma ihtiyacı vardır¹²⁴. Burada inşa edilen Gök Medrese (Selçuklu) ile Niksar Yağı-Basan Medresesini (Danişment) de unutmamak gerekir. Tokat'ta yapılan köprüleri de şöyle sıralamak mümkündür: Hıdırlık Köprüsü (Selçuklu), Niksar Leylikli Köprüsü (Roma döneminden kalma), Sulusaray Köprüsü (Roma döneminden kalma).

Han ve Kervansaray türünden yapılar olarak Pazar Mahberi Hatun (Selçuklu) Kervansarayı, Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın birinci eşi Mahperi Hatun tarafından M. 1238-39 yılında yaptırılmıştır. Konya'yı Sinop'a bağlayan kervan yolu üzerinde yer almaktadır. Yapı yazlık ve kışlık olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yazlık avlulu ve revaklıdır. Kışlık kısım tamamen kapalı ve üzeri ayaklar üzerine tonozlarla örtülüdür. Yazlık ve kışlık kısmına mukarnas kavsaralı partial kapılarla girilmektedir. Duvarlar yontu taşı

¹²³ Müjgân Cumber; s. 617.

¹²⁴ Abdullah Kuran; Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri, *Vakıflar Dergisi*, C. VII, Ankara, 1968, s. 39-41.

kaplı ve dıştan payandalarla desteklenmiştir. Burada Tahtoba Kervansarayı (Selçuklu) ile Çamlıbel Kervansarayını da (Selçuklu) zikretmek lazımdır¹²⁵.

Tokat'taki zaviye ve türbelerde önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan Murat Sevdakar Türbesi (Selçuklu) ile Halef Sultan Tekke ve Zaviyesi (Selçuklu) yanında Sümbül Baba Zaviyesi de (Selçuklu) meşhurdur. 1292 (691) yılında inşa edildiğinde Darussuleha adını taşıyan Hoca Sümbül Zaviyesi'nin banisi Hacı Sümbül b. Abdullah'tır. Bugün sadece mescit ve türbe kısımları ayakta kalabilen söz konusu müessesinin kitabesinde, darussuleha'nın, sultan Gıyaseddin Mesud bin Keykavus zamanında inşa edildiği ve el-Hac Sümbül b. Abdullah'ın da Müinüddin Pervane'nin kızının utekâsından yani azatlı kölelerinden birisi olduğu bildirilmektedir¹²⁶.

Tokat'ta diğer zaviye ve türbeleri de şöyle sıralamak mümkündür:

1. Şeyh Meknun Açık Baş Türbesi (Selçuklu).
2. Niksar Kulak Tekkesi (Selçuklu).
3. Ahi Muhiddin Tekke-Zaviyesi (İlhanlı).
4. Açeşşir Tekke-Zaviyesi (Selçuklu).
5. Niksar Işık Tekkesi (Selçuklu).
6. Vezir Ahmet Paşa Türbesi (Selçuklu).
7. Nurettin İbn Sentimur Türbesi (Selçuklu).
8. Ali Tusi Ebul Kasım Türbesi (Selçuklu).
9. Burgaç Hatun Türbesi (İlhanlı).
10. Gömenek Türbesi (İlhanlı).
11. Kırk Kızlar Türbesi (Selçuklu).
12. Hacı Çıkrık Evliya Türbesi (Selçuklu).
13. Niksar Sugiriye Türbesi (Selçuklu).
14. Niksar Melik Gazi Türbesi (Selçuklu).
15. Niksar Yusuf Şah Türbesi (Selçuklu)¹²⁷.
16. Sefer Paşa (Komlekli Baba) Türbesi¹²⁸.

¹²⁵ Ayla Ödekan; a. g. e., s. 435; Tokat il yıllığı, 1982.

¹²⁶ Saim Savaş; Tokat'ta Hoca Sümbül Zaviyesi, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1994, C. 24, s. 119.

¹²⁷ Ali Yıldırım; *Tokat ve Çevresi Mimari Eserler Hadiseler*, Ankara, 1987, s. 466; Halit Çal; Şeyh Nureddin Türbesi, *Tokat Kültürü*, Ankara, 1987, s. 427; Müjgân Üçer; Tokat Efsaneleri ve İnanışları, *Tokat Kültürü*, Ankara, 1987, s. 217.

¹²⁸ Müjgan Üçer; a. g. m., s. 224.

Bu eserlerden bazılarının yapım tarihleri ve kimler tarafından yaptırıldıkları kısaca şöyledir: Açıkbaz Zaviyesi: XIII. Yüzyılda Mesud b. Keykavus tarafından yaptırıldı; içinde çini örnekleri vardır. Yeşilirmek yakınlarında (Tozantı Köprüsü) inşa edildi. Halef Sultan zaviyesi, 1292'de II. Mesud tarafından yaptırıldı. Selçuklu eseridir. IV. Kılıç Arslan'ın kızı Huvend Sultanın adamlarından Halef b. Süleyman tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Nureddin b. Sengtimür Türbesi, 1314'de İlhanlı eseridir. Timur'un oğlu olduğuna inanılan Seng Timur tarafından yaptırıldı. Ali Tusi Türbesini, 1233'te Ebul Kasım b. Ali Tusi kendisi için yaptırmıştır. Sefer Paşa (Komlekli Baba) Türbesi ise 1251'de Sefer b. Lokman tarafından inşa edildi¹²⁹.

Şehirde bulunan altı adet hamamın da adı geçmektedir. Bunlar şöyledir:

1. Pervane Hamamı (Selçuklu).
2. Çamağacı Köyü Hamamı (Selçuklu).
3. Nıksar Çavuş Hamamı (Selçuklu).
4. Nıksar Küçük Kale Hamamı (Selçuklu).
5. Nıksar Kale Hamamı (Selçuklu).
6. Pazar Benobaşı Hamamı (Selçuklu)¹³⁰.

Sonuç

Dünyanın medeniyet ve kültürel yapı taşlarından biri olan Anadolu, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve toprakları üzerinde nice nice devletler kurulmuş, sonra da yıkılmıştır. Orta Karadeniz ve iç Anadolu coğrafyasında yer alan bu dört şehrimizi Anadolu kültür tarihinin her safhasında görebiliyoruz. Geç neolitik dönem ile başlayan bu tarihi süreç Hattiler, Hititler, Gaşkalar, İskender ve ardılları, Roma, Bizans, Araplar ve en sonunda da Türklere kucak açmıştır. Bu devletler ve milletler hiç şüphesiz bu şehirleri ve bölgelerini geliştirmişlerdir. Bunların içinde eski çağda en eski ve ilk çağda isminden söz ettiren Çorum olmuştur. Bir şehrin gelişmesinde siyasi

¹²⁹ Müjgan Üçer; a. g. m., s. 223-224.

¹³⁰ Ayla Ödekan; a. g. e., s. 437.

gücün yanında kuşkusuz iktisadi ve kültürel yapılarda etkilidir; bu yönden ise bu şehrin bir Kayseri, Sivas, Erzurum gibi geliştiğini iddia edemeyiz.

Doğu ve batı arasında köprü noktasında olan bu bölge şehirleri tarihin her döneminde arada kalmıştır. Gerek Hitit-Gaşka mücadelesinde Kastamonu-Çorum; Arap-Bizans mücadelesinde Tokat-Amasya şehirlerinde olduğu gibi. Anadolu tarihinde 1071 yılına kadar süren mücadelelerde bir sonuç çıkmamış kısa süreli el değiştirmeler görülmüştür. Anılan tarihte meydana gelen Malazgirt savaşının cihan tarihinde büyük bir önemi vardır. Zira bu meydan muharebesi, Anadolu'nun kapılarını ardına kadar Türklere açmış ve zamanla Türklükte eriyen bu yarım ada, "Ebedi Türkiye" olmuştur. İşte bu olay, Anadolu'nun, bugüne kadar devam eden durumunu ve bugünden sonraki geleceğini de belirlemiştir. Selçuklularla başlayan Türk egemenliği fazla uzun sürmemiş ve Türk beyleri kendilerine yurtluk olarak verilen arazilerde devletlerini kurmuşlar ve bölgelerini en iyi şekilde imar ve iskân etmeye gayret etmişlerdir. 1075'ten sonra başlayan Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum'daki Türk egemenliği kesintisiz bir şekilde devam edecektir. Selçuklular, Anadolu'yu fethettikleri devirde bu ülkede yaşayan yerli halkın Orta Asya'nın içinden göç eden Türkler olduğu kesindir. Burada unutulmaması gereken bir hususta, Anadolu'nun uzun süre Türkleşme politikasına şahit olmasıdır, ama bu Türkleşme olgusu baskıyla değil, Türkmen nüfusunun ağır basması ve Hıristiyan halkın batıya çekilmesi ile olacaktır. Zaten bugün de Anadolu'daki Türkmen nüfusunun en büyük parçasını orta Karadeniz ve İç Anadolu oluşturmaktadır. Ne bu dört şehrimizde nede çevre illerde Ermeni, Kürt, Arap vb. milletler ve toplumlar çok az sayıdadırlar.

Bugün Danişmentli, Selçuklu ve Beylikler döneminden kalma birçok sosyo-kültürel yapı dönemimizde ayakta durmaktadır. Bu da bize gösterir ki Türkler bölgeyi hiç olmadığı kadar geliştirmişler ve iyileştirmişlerdir. Hititler devrinden beri Roma dışında bölgeye adeta çivi bile çakılmamış ve bölge harap-virane bir şekilde Türkmenlerin gelişine kadar devam etmiştir. Bunun en büyük sebebi gerek Bizans öncesi ve gerekse de Bizans devrinde buranın sadece bir tahıl ambarı ve askeri potansiyel olarak görülmüş olmasından

kaynaklandığını çok rahat bir şekilde ifade edebiliriz. İktisadi faaliyet olarak Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ticaret yollarına yapılan kervansaraylar ve hanlar ile ticaret geliştirilmeye çalışılmış, vakıf müesseseleri ile halkın ihtiyaçları karşılanmış veya karşılanmaya çalışılmıştır. Köprüler ile de Yeşilırmak ve diğer derelerdeki ulaşımın sağlanmıştır.

Kaynaklar

ALTUN, Ara; *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarlığı*, Ankara, 1997.

AKDAĞ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. I, Ankara, 1959.

AKOK, Mahmut; Candaroğlu Mahmut Bey Camii, *Belleten*, C. X, S. 38, Ankara, 1946, s. 293-301.

ALTUN, Ara; *Anadolu'da Selçuklu Mimarlığı*, Ankara, 1997.

AMASYA İl Yıllığı, 1978.

ASLANAPA, Oktay, XIV. Yüzyılda Mimari (Candaroğulları Sanatı), *XIV'yy'da Türk Sanatı*, Ankara, 1977.

AYÖNÜ Yusuf, Bizans İmparatoru 1.Andronikos Komennos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1 2014, s. 107-126.

BAKIR, Abdulhalik; *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden sanayi*, Ankara, 2002.

BAKIR, Abdulhalik; *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005.

BAKIRER, Ömür; *Danışmentli ve Selçuklu Dönemi Çorum*, V. Hitit Festivali Yayınları, Ankara, 1985.

BAYRAM, Mikail; Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara, 2002, s. 258-263.

BAYRAM, Mikail; Selçuklu Dönemi Tokat ve Çevresinde İlmî Faaliyetler, *Türk tarihinde Tokat*, Ankara, 1987.

BAYRAM, Mikail; Babailer İsyamı Üzerine, *Hareket Dergisi*, Mart (1981), s. 18.

BORAN, Ali; *Anadolu'daki İç Kale, Cami ve Mescitleri*, Ankara, 2003.

CAHEN, Claude; *Osmanlı Öncesi Anadolu'da Türkler*, İstanbul, 1979.

CUMHUR, Müjgan; Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı, *Erdem Dergisi*, Aydınsayılı Özel Sayısı II, C. 9 S. 26, Ankara, 1996, s. 585-619.

CANTAY, Gönül; Amasya Darüşşifası, *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 5-6.

ÇAL, Halit; Şeyh Nureddin Türbesi, *Tokat Kültürü*, Ankara, 1987.

ÇORUM İl Yıllığı, 1976.

DEMİR, yıldız, XIV. Yy.'da Ağaç İşleri, *XIV. Yy. Türk Sanatı*, Ankara, 1977.

DURAN Yener, *Boğazköy-Maşat Höyük-Ortaköy Çivi yazılı Belgelerine Göre Tarihi Coğrafya Araştırmaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

DURUKAN, Aynur; Hilfet Gazi Medresesi ve Türbesi, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 30-31.

DÜZARATOĞLU, Veciye, *Anadolu Selçuklu Devri Duvar Çinilerinin Günümüz Yer Ve Duvar Karosuna Yansıması*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1997.

ERKOÇ, Ethem; *Aşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi*, Çorum, 2005.

ERDEMİR, Yaşar; Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri, *Türk Kültüründe Tokat*, Ankara, 1987.

GÖDE, Kemal; XIV. Yüzyıl Eratnalılar Döneminde Tokat, *Tokat Kültür Tarihi*, Ankara, 1987.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Anadolu (Ulaşım Yol Sistemi) Maddesi, C. 3, İstanbul, 1991, s. 127-128.

HASAN, Ümit; *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, C. I, İstanbul, 2000.

HAYKIRAN Kemal Ramazan; Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328), *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE)*, Güz, 2009, S. 23.

İLTER, İsmet; *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969.

KARAHAN, Abdulkadir; XIV. Yüzyılda İlim Hayatı, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, Ankara, 1977.

KASTAMONU İl Yıllığı, 1973.

KUBAN, Doğan; Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, *Vakıflar Dergisi*, C. VII, S. 7, Ankara, 1968, 53-73.

KÖYMEN, M. Altay; Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası, *Belleten*, C. 50, S. 198, Ankara, 1987, s. 613-620.

KURAN, Aptullah; Tokat ve Niksar'da Yağ- Basan Medreseleri, *Vakıflar Dergisi*, C. VII, S. 7, Ankara, 1968, s. 39-43.

KÖPRÜLÜ, Fuat; *Anadolu'da İslamiyet*, Ankara, 2005.

OCAK, A. Yaşar; *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babailer İsyamı*, İstanbul, 1980.

OCAK, A. Yaşar; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Baba İlyas Maddesi, C. 4, İstanbul, 1991, s. 368.

ÖZTÜRK, Nazif, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat*, Ankara, 1987.

ÖDEKAN, Ayla; *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, İstanbul, 2000.

ÖNALP Ertuğrul; XVI. Yüzyıla kadar Türkiye ve Bazı İslam Ülkelerinde Bulunan İspanyol Gezginler; *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (OTAM), S. 2 Ankara, 1991, s. 231-237.

MEMİŞ, Ekrem; *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, İstanbul, 2001.

SAVAŞ, Saim; Tokat'ta Hoca Sünbül Zaviyesi, *Vakıflar Dergisi*, C. 24, Ankara, 1924, 199-208.

SOLMAZ Sefer; Danışmentlilerde Kültür ve Sanat, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8 Ankara, 2002, 62-71.

SÜMER, Faruk; *Oğuzlar*, İstanbul, 1999.

SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1997.

ŞAHİN, İlhan-EMECEN, Feridun; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Amasya Maddesi, C. 3, İstanbul, 1991, s. 1-4.

ŞAHİN, İlhan; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Çorum Maddesi, İstanbul, 1993, C. 8, s. 373-376.

ŞAHİN, İlhan; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Kastamonu Maddesi, C. 24, İstanbul, 2001, s. 585-588.

TANMAN, M. Baha; Danışmendliler (Mimarî) Maddesi *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 474-477.

TEKİN, Zeki; *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Deri Maddesi (Türklerde Dericilik), İstanbul, 1994, c. IX, s. 176-178.

TOKAT İl Yıllığı, 1973.

TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.

TURAN, Osman; Selçuk Kervansarayları, *Belleten*, C.X, S. 39, Ankara, 1946, s. 471-496.

Tızlak, Fahrettin, Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara, 2002, 407-414.

UÇKUN Rabia; Melik Danışment Gazi'nin Tarihi ve Efsanevi Şahsiyeti Üzerine, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. II, İzmir, 1997, s. 257-266.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi, II. *Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 1937, s. 499-506.

UMAR, Bilge; *Türkiye Halkının İlkeçâğ Tarihi*, c. I, İzmir, 1982.

ÜMİT, Hasan; *Osmanlı Devletine Kadar Türkler (Sosyal-İktisadi)*, c. I, İstanbul, 2000.

ÜÇER, Müjgan; Tokat Efsaneleri ve İnanışları, *Türk Kültüründe Tokat*, Ankara, 1987.

YILDIRIM, Ali; Tokat ve Çevresindeki Mimari Eserlerindeki Hadiseler, *Türk Tarihinde Tokat*, Ankara, 1987.

YÜCEL, Yaşar; Anadolu Beyliklerinde Devlet Teşkilatı ve Toplum Hayatı, *Belleten*, c. LIV, S. 210, Ankara, 1990, s. 805-823.

YURDAKUL, Erol; Amasya-Yolpınar (Hakala-Kağla-Kağala) Köyünde Bulunan İslami Yapılar, *Vakıflar Dergisi*, C. 24, Ankara, 1994, s. 177-198.

Resimler

Resim 1-Çorum Ulu Camii (Murad-ı Rabi) (<https://mapio.net/pic/p-8273485>)

Resim 2- Niksar Ulu Cami (<http://gezilecekyerler.com/niksar-ulu-cami/>)

Resim 3- Niksar Ulu Camii
(<https://www.yenisafak.com/ramazan/sade-ve-iddiasiz-ocnu-niksar-ulu-camii-2487471>)

Resim 4-Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii
(<https://tr.pinterest.com/yusufbyz/kastamonu/>)

Resim 5-Tokat-Mahperi Hatun Kervansarayı (<http://tokatta.com/mahperi-hatun-kervansarayi/>)

Resim 6-Amasya Darüşşifası ([http://www.geziklubu.com/?pnun=108&pt=Bimarhane-\(Darüşşifa\)-/-Sabuncuoğlu-Tıp-ve-Cerrahi-Müzesi](http://www.geziklubu.com/?pnun=108&pt=Bimarhane-(Darüşşifa)-/-Sabuncuoğlu-Tıp-ve-Cerrahi-Müzesi))